

SUKUPUOLEN JA SEKSUAALISUUDEN MONINAISUUS SOSIAALIALAN
ASIAKASTYÖSSÄ
– OPAS SOSIONOMIOPISKELIJOILLE

Mirkka Huhtala
Ville Valkeamäki

SUKUPUOLEN JA SEKSUAALISUUDEN MONINAISUUS SOSIAALIALAN ASIAKASTYÖSSÄ
– OPAS SOSIONOMIOPIISKELIJOILLE

Mirikka Huhtala
Ville Valkeamäki
Opinnäytetyö, kevät 2015
Diakonia-ammattikorkeakoulu
Sosiaalialan koulutusohjelma
Sosionomi (AMK)

TIIVISTELMÄ

Huhtala, Mirkka; Valkeamäki, Ville. Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus sosiaalialan asiakastyössä – opas sosionomiopiskelijoille. Helsinki, kevät 2015, 91 s., 1 liite. Diakonia-ammattikorkeakoulu, sosiaalialan koulutusohjelma, sosionomi (AMK).

Suomalainen yhteiskunta on muuttunut muutamassa vuosikymmenessä merkittävästi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema on parantunut nopeasti, mutta edelleen näihin vähemmistöihin kuuluvat kohtaavat eri yhteyksissä syrjintää ja ennakkoluuloja. Vaikka yhteiskunnallinen kehitys on ollut nopeaa, muuttuvat yksilöiden asenteet kuitenkin hitaasti.

Opinnäytetyön tavoitteena oli koota kirjallista tietoa sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta. Opinnäytetyö toteutettiin produktina yhteistyössä Diakonia-ammattikorkeakoulun kanssa. Opinnäytetyö koostuu teoriaosuudesta ja oppaasta. Teoriatiedon asiakasryhmät valittiin Diakonia-ammattikorkeakoulun sosionomiopintojen opintokokonaisuuksien mukaisesti. Kerätystä teoriatiedosta koostettiin sukupuolen- ja seksuaalisuuden moninaisuutta käsittelevä opas sosionomiopiskelijoille. Opas on tämän opinnäytetyön liitteenä.

Opinnäytetyön teoreettinen viitekehys rakentuu sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden käsitteiden sekä sosiaalialan asiakaskohtaamisen eettisyyden ja hyvien käytänteiden määrittelystä eri asiakasryhmät huomioiden.

Opas on tarkoitettu sosionomiopiskelijoiden käyttöön, mutta soveltuu myös muille sosiaalialan ammattilaisille ja alasta kiinnostuneille jotka haluavat lisätä tietojaan sukupuolen- ja seksuaalisuuden moninaisuudesta. Oppaan tavoitteena on parantaa ammattilaisten valmiuksia kohdata asiakkaita yksilöinä ja edistää yhdenvertaisuutta. Oppaan laatimisen eri vaiheissa käytettiin apuna sosionomiopiskelijoilta saatuja palautteita.

Asiasanat: seksuaalisuus, sukupuolen moninaisuus, opas

ABSTRACT

Huhtala, Mirkka and Valkeamäki, Ville. Gender and sexual diversity in social work with clients. –Guide to Bachelor of Social Services students. Spring 2015, 91p., 1 appendix. Language: Finnish. Diaconia University of Applied Sciences. Degree Programme in Social Services. Degree: Bachelor of Social Services.

The aim of our thesis was to gather information on gender and sexual diversity. The thesis consists of theory and a guide. Customer groups featured in the theory section of the thesis were selected in accordance with the courses of Bachelor of Social Services degree programme at the Diaconia University of Applied Sciences. The key insights gained from the theory part were then further presented in the form of a guide to be used by students in those studies. Feedback from Bachelor of Social Services students was used at various stages of the guide writing process.

The theoretical framework of the thesis builds upon defining the concepts of gender and sexual diversity, as well as the ethics and best practices in encountering different customer groups in social services.

Finnish society has changed significantly in only a few decades. The social standing of sexual and gender minorities has improved rapidly, yet they still continue to face discrimination and prejudice in many different contexts. Although development has been rapid on the level of society, the attitudes of individuals change slowly.

The guide is intended for Bachelor of Social Services students, but can also be used by other social care professionals who wish to increase their knowledge of gender and sexual diversity. The guide aims to heighten the professional's ability to perceive customers as individuals and to promote equality.

Keywords: sexuality, gender diversity, guide

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	8
2 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS	11
2.1 Seksuaalisuuden ja sukupuolen määrittely.....	11
2.2 Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden käsitteet	12
2.3 Lainsäädäntö, seksuaalioikeudet ja seksuaaliterveys	14
2.4 Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma	15
3 KOHTAAMISEN HAASTEET ASIAKASTYÖSSÄ	17
3.1 Sosionomit ja asiakkaiden kohtaaminen.....	17
3.2 Sanallinen ja sanaton viestintä	18
3.3 Ammatillinen eettisyys ja hyvä kohtaaminen	19
3.4 Ammatillinen kasvu ja reflektiivisyys.....	21
4 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS NUORISOTYÖSSÄ.....	23
4.1 Murrosikäisen nuoren seksuaalinen kehittyminen	23
4.2 Seksuaalisen kehityksen tukeminen.....	25
4.3 Seksuaalikasvatus ja moninaisuuden huomioiminen	26
5 MONIMUOTOISET PERHEET	29
5.1 Perhe ja yhteiskunta	29
5.2 Sateenkaariperheet	30
5.3 Perheiden moninaisuuden huomioiminen asiakastyössä	31
6 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS VAMMAISTYÖSSÄ.....	33
6.1 Seksuaalisuus ja vammaiset henkilöt.....	33
6.2 Eettisyys ja ihmisoikeudet vammaistyössä.....	34
6.3 Sukupuolisuuden huomioonottaminen	35

6.4 Kehitysvammaisuus ja seksuaalisuus	36
6.5 Kohtaaminen ja tuen tarve.....	37
7 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS IKÄÄNTYVIEN KANSSA TYÖSKENNELTÄESSÄ	39
7.1 Seksuaalisuus ja ikääntyvät	39
7.2 Eettisyys ja ihmisoikeudet vanhustyössä	40
7.3 Vanhuus ja seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus.....	41
7.4 Ikääntyvien kohtaaminen ja tuen tarve	43
8 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS PÄIHDE- JA MIELENTERVEYSTYÖSSÄ	45
8.1 Seksuaalisuus ja päihde- ja mielenterveystyön asiakkaat.....	45
8.2 Eettisyys päihde- ja mielenterveystyössä	46
8.3 Kohtaaminen ja tuen tarve.....	47
9 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS MONIKULTTUURISUUSTYÖSSÄ	48
9.1 Seksuaalisuus eri kulttuureissa ja uskonnoissa.....	48
9.2 Seksuaalisuus islamilaisessa kulttuurissa	49
9.3 Asiakaskohtaukset toisista kulttuureista tulevien asiakkaiden kanssa...	50
10 OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS	52
10.1 Opinnäytetyön tarkoitus ja tavoitteet	52
10.2 Oppaan laadinta	53
10.3 Oppaan arviointi	54
11 POHDINTA	56
11.1 Sosionomi nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa	56
11.2 Opinnäytetyöprosessi ja jatkokehittämissuunnitelma.....	57
11.3 Ammatillinen kasvu	60

LÄHTEET.....	63
LIITE 1: Opas	69

1 JOHDANTO

Suomalainen yhteiskunta on muuttunut muutamassa vuosikymmenessä merkittävästi. Ennen koettiin, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt olivat yhteiskunnallinen ongelma, mutta nykyisin ymmärretään, että todellinen ongelma ovat syrjintä ja epätasa-arvoinen asema, jota nämä vähemmistöt kohtaavat. Samalla kun seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema on parantunut, myös muiden vähemmistöjen kohtelu on tullut tasa-arvoisemmaksi. Vaikka yhteiskunnallinen kehitys on ollut nopeaa, niin yksilöiden asenteet muuttuvat silti hitaasti. (Seta i.a.)

Seksuaalisuuden puheeksi ottaminen kuuluu osaksi sosiaalialan ammatillisuutta. Puheeksi ottamisessa on tärkeää oikea-aikaisuus, hienotunteisuus, tiedollinen osaaminen ja dialogisuus. Seksuaalisuus on osa ihmisen elämänkaarta ja näytätty eri tavoin erilaisissa elämänvaiheissa. (Terveys- ja hyvinvoinnin laitos 2014.)

Opinnäytetyömme koostuu kahdesta osasta, opinnäytetyöraportista ja produktista eli tuotoksesta, joka on opas sosionomiopiskelijoille. Tämän opinnäytetyön tavoitteena on käsitellä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen kohtaamista eri sosiaalialan asiakasryhmien kautta. Olemme valinneet asiakasryhmät omien sosionomiopintojen opintokokonaisuuksien mukaisesti. Diakonia-ammattikorkeakoulun sosionomiopinnoissa opintokokonaisuudet käsittelevät aikuissosiaalityötä, mielenterveys- ja päihdetyötä, lapsi-, nuoriso- ja perhetyötä, vanhuutta, vammaisuutta, moninaisuutta ja monikulttuurisuutta. Jätimme opinnäytetyöstä pois lapset, sillä koimme, että lapsuuden ajan sukupuolisuuteen ja seksuaalisuuteen liittyvät kysymykset ovat niin erilaisia muihin käsittelemiimme asiakasryhmiin verrattuna, että niistä saisi koottua oman opinnäytetyön. Keskitymme työssämme murrosikäisiin nuoriin ja sitä vanhempiin asiakasryhmiin.

Vaikka asiakkuudet on jaettu useaan eri ryhmään, niin todellisuudessa asiakkaat kuuluvat monesti useampaan kuin yhteen selkeään asiakastyyppiin. Vanhustyössä kohdattava asiakas saattaa olla myös mielenterveys- ja

päihdetyön asiakas ja maahanmuuttaja-asiakas voi olla ikääntyvä. Olemme kuitenkin eritelleet jokaiseen asiakasryhmään liittyviä erityispiirteitä, joita voi yhdistellä käytännön asiakastyössä aina tapauskohtaisesti.

Korostamme, että vaikka opinnäytetyössämme käsitellään vähemmistöjen kohtaamista, niin uskomme, että yksilöllinen kohtaaminen hyödyttää kaikkia sosiaalialalla kohdattavia asiakkaita. Jokainen haluaa tulla kohdatuksi yksilönä, omana itsenään, eikä ensisijaisesti mahdolliseen vähemmistöön kuuluvana. Tarkoituksenamme on koota eri-ikäisten ja eri elämäntilanteissa olevien asiakasryhmien seksuaalisuuteen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvää tietoa, jotta yhdenvertaisuuden toteutuminen asiakaskohtaamisissa olisi mahdollisimman luontevaa ja yksilöllistä.

Seksuaalisuus ei tarkoita pelkästään ihmisen lisääntymiseen tai seksuaaliseen mielihyvään liittyviä asioita, vaan se on osa ihmisen kokonaisuutta. Vastakohtana seksuaalisuuden kohtaamiselle voidaan mielestämme pitää työskentelytapaa jossa asiakkaat nähdään sukupuolettomina ja ei-seksuaalisesti aktiiveina neutreina. Tämän kaltaiseen kohtaamiseen saattaa liittyä esimerkiksi ajatus siitä, että vanhuksilla ja vammaisilla ihmisillä ei ole seksuaalisia tarpeita eikä sukupuolen moninaisuutta näissä ryhmissä esiinny. Seksuaaliset tarpeet voidaan nähdä myös inhottavina ja sellaisina joita heidän kanssaan työskentelevien ammattilaisten tulee estää ja tukahduttaa.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kokemuksista kuntapalveluissa ei ole tehty vielä paljon tutkimusta. Olemassa olevien tutkimusten perusteella vaikuttaa siltä, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat saavat sattumanvaraisesti hyvää palvelua. Osa henkilökunnasta osaa kohdata asiakkaat tasavertaisesti ja osa ei. Syyksi todettiin tutkimuksissa se, että sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset saavat vielä harvoin koulutusta seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden kohtaamiseen. Tätä on yritetty joissain kunnissa paikata lisäkoulutuksilla ja tiedottamisella. Yleensä omia tietojaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kohtaamisesta ovat syventäneet ne ammattilaiset, jotka ovat oman tuttavatai ystäväpiirinsä kautta oppineet tuntemaan vähemmistöihin kuuluvia tai muuten

kokevat tämänhetkissä asiakassuhteissaan tarvetta aiheeseen perehtymiseen. (Lehtonen 2006, 57.)

Toivomme, että voimme osaltamme auttaa tiedon levittämistä myös niille tuleville sosiaalialan ammattilaisille, jotka eivät vielä tunne asiaa omakseen ja sitä kautta lisätä hyviä palvelukokemuksia myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville. Ammattietiikka ja palvelunkäyttäjän hyvä, yksilöllinen kohtaaminen ovat sosiaalialan palveluille yhteistä. Tästäkin syystä koemme tärkeäksi näiden asioiden esiin tuomisen jo opiskeluvaiheessa.

Opinnäytetyön ensimmäiset kappaleet kertovat seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden käsitteistä, aiheeseen liittyvästä lainsäädännöstä ja seksuaalioikeuksista. Työn alkuvaiheella avaamme hyviä käytänteitä sosiaalialan ammattilaisten ja asiakkaiden kohtaamiseen sekä käsittelemme sanallista ja sanatonta viestintää ja sosiaalialan ammatillisuutta. Työn keskivaiheella käymme läpi erityispiirteet, jotka liittyvät eri asiakasryhmien kohtaamiseen. Lopuksi kuvaamme opinnäytetyön toteutuksen, siihen liittyvän oppaan laadinnan ja pohdimme ammatillista kasvua opintojemme loppuvaiheissa. Opas on tämän opinnäytetyön lopussa liitteenä kokonaisuudessaan.

2 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS

2.1 Seksuaalisuuden ja sukupuolen määrittely

Seksuaalisuus sisältää monia asioita ihmisen elämässä, ja se on yksi olennainen ominaisuus ihmisenä olemista. Seksuaalisuus sisältää seksuaalisen suuntautumisen, seksuaalisen kehityksen, biologisen sukupuolen sekä sosiaalisen sukupuoli-identiteetin, nautinnon, intiimiyden ja suvun jatkamisen. Seksuaalisuus on asia, joka koetaan ja jota voidaan ilmaista eri tavoin esimerkiksi ajatuksissa, toiveissa, käyttäytymisessä, arvoissa, rooleissa ja ihmissuhteissa. Vuorovaikutuksessa seksuaalisuuteen vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa sosiaaliset, kulttuuriset, eettiset, historialliset, biologiset, psykologiset, uskonnolliset ja lailliset tekijät. (Väestöliitto 2014.)

Seksuaalivähemmistöihin kuuluvien määrän arvioiminen on vaikeaa, sillä ennakkoluulojen vuoksi osa salaa edelleen seksuaalisen suuntautumisen. Vaikka ilmapiiri on huomattavasti muuttunut viime vuosikymmeninä, ongelma ei kuitenkaan ole kadonnut. Seksuaalivähemmistöihin kuulumisen rajat ovat myös epäselviä eikä yksiselitteisiä määrittelykriteerejä ole käytettävissä. Suomessa määrän uskotaan olevan sadoissa tuhansissa ja suurten ikäluokkien tullessa vanhusikään seksuaalivähemmistöihin kuuluvien määrän myös ikäihmisissä voidaan olettaa olevan huomattava. (Irni & Wickman 2013.)

Sukupuoli on huomattavasti moninaisempi asia kuin usein ajatellaan. Kokemus omasta sukupuolesta on jokaiselle yksilöllinen asia. Biologinen sukupuoli määritellään anatomisen rakenteeseen, sukupuolikromosomeihin sekä hormonitoimintaan perustuen, kun taas sosiaalinen kulttuurinen sukupuoli kuvaa ihmisen sukupuolista roolia yhteiskunnassa ja yhteisössä. Psykkinen sukupuoli muodostuu yksilön omasta, aistitusta kokemuksesta sukupuolensa suhteen ja se muotoutuu usein sosiaalisen ja biologisen sukupuolen pohjalta. Psykkinen sukupuoli saattaa kuitenkin olla ristiriidassa sosiaalisen ja biologisen sukupuolen kanssa. Juridinen sukupuoli tulee ilmi esimerkiksi sosiaaliturvatunnuksessa. (Tuovinen, Stålström, Nissinen & Hentilä 2011.)

2.2 Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden käsitteet

Sukupuolen moninaisuuteen liittyviä käsitteitä ja termejä on paljon. Tällä hetkellä käytössä oleva terminologia saattaa jo muutaman vuoden kuluttua olla muuttunut. Seksuaalinen suuntautuminen kertoo kenestä ihminen on kiinnostunut. Seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli ovat eri asioita, jotka voivat elämän varrella muuttua. Sukupuolen moninaisuus -termillä pyritään korostamaan sitä, että on olemassa muitakin kuin selkeästi miehiksi ja naisiksi luokiteltavia henkilöitä. (Seta i.a.)

Avaamme tässä luvussa yleisimpiä seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuteen liittyviä käsitteitä. Seksuaalisuuden moninaisuus on hyvin laaja ilmiö ja myös heteroseksuaalisuuteen liittyy moninaisuutta. Kaikessa kohtaamisessa on tärkeää kuunnella asiakkaan oma näkemys seksuaalisuudestaan ja käyttää hänen itse valitsemiaan käsitteitä. Käsitteet muuttuvat nopeasti ja on myös paljon erilaisia alakäsitteitä, joita emme tässä työssä luettele, vaan niistä on saatavilla kattavasti tietoa esimerkiksi internetistä.

Sukupuolinormatiivisuudella tarkoitetaan sukupuoli-identiteettiä ja sukupuolen ilmaisua koskevia stereotyyppisiä oletuksia, jotka perustuvat siihen, että on olemassa perinteisesti vain kaksi sukupuolta. Tällöin oletetaan, että on olemassa vain miehiä ja naisia, ja jokainen kokee ja ilmaisee omaa sukupuoltaan sillä kuuluvalla tavalla. Normatiivisuus sisältää myös tavat, joilla suhtaudutaan normista poikkeaviin henkilöihin tai asioihin. (Alanko 2014, 5.)

Sukupuolisensitiivisyys on sukupuolinormatiivisuuden vastakohta. Sukupuolisensitiivisyys tarkoittaa lähestymistapaa, jossa otetaan huomioon sukupuolten erot ja se, että sukupuolella on merkitystä yhteiskunnassa, mutta sukupuolen asettamia odotuksia ja rajoituksia ei vahvisteta. Sukupuolisensitiivisesti toimitaan niin, että ajatellaan ihmisen aina olevan yksilö, joka voi tehdä omat valintansa esimerkiksi tulevan ammatin suhteen ilman sukupuolen tuomia ennako-odotuksia. Sukupuolisensitiivisyys ei tarkoita sukupuolen neutralointia tai häivyttämistä. (Aaltonen 2012, 25.)

Heteronormatiivisuus on ajattelutapa, jossa miesten ja naisten välinen kiinnostus toisiaan kohtaan koetaan muita parempana, luonnollisena sekä toivottavana (Alanko 2014, 5). Tutkimuksissa ja mediassa käytetään usein kolmiosaista luokittelua: heteroseksuaaliset, biseksuaaliset ja homoseksuaaliset ihmiset. Tämän oletuksen mukaan on olemassa vain miehiä ja naisia, jotka tuntevat vetoa joko samaan tai vastakkaiseen sukupuoleen tai molempiin. (Alanko 2014, 12.)

Kirjainlyhenteellä Hlbtqi viitataan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluviin ryhmiin kuten: homot, lesbot, biseksuaalit, transihmiset, intersukupuoliset ja queerit. Lyhenne sulkee ulkopuolelle heteroseksuaalit, jotka tuntevat eroottista tai emotionaalista vetoa pääosin eri sukupuolta kohtaan. (Alanko 2014, 5.)

Sukupuolivähemmistöillä kuvataan niitä henkilöitä, joiden sukupuoli tai siihen liittyvä ilmaisu ei joltain osin vastaa normatiivisia käsityksiä sukupuolesta. Tähän ryhmään kuuluvat transvestiitit, transsukupuoliset, intersukupuoliset sekä muunsukupuoliset. (Trasek i.a.)

Transvestiitti on henkilö, joka pääosin on tyytyväinen omaan sukupuoleensa, mutta kokee ajoittain tarvetta ilmentää myös toista sukupuolta itsessään. Tyyppillisesti tämä tapahtuu esimerkiksi pukeutumalla tai meikkaamalla. (Trasek i.a.)

Transsukupuolinen on henkilö, jonka sukupuoli ei vastaa sitä mikä hänelle on syntymässä määritelty. Useat transsukupuoliset henkilöt tarvitsevat korjaushoitoja, jotta he voivat elää paremmin omassa sukupuoleessaan. (Trasek i.a.)

Intersukupuolisuus kuvaa tilaa, jossa keho ei vastaa sukupuolitettujen kehojen normeja. Tämän takana on erilaisia hormonaalisia ja geneettisiä tekijöitä. Intersukupuolisuus voi tulla ilmi jo heti vauvana tai vasta myöhemmin aikuisuudessa. (Trasek i.a.)

Transgender tai muunsukupuolinen on henkilö, joka ei välttämättä koe olevansa pelkästään mies tai nainen, vaan hänen sukupuoltaan kuvaa jokin muu termi paremmin. Osa kokee olevansa jotain miehen ja naisen väliltä, osa jotain muuta ja joku voi kokea myös olevansa sukupuoleton. (Trasek i.a.)

Cisihmisellä tai cissukupuolisella henkilöllä kuvataan ihmistä joka ei ole trans-ihminen. Cismies ja cislainen kuvaavat sellaisia henkilöitä, jotka ovat tyytyväisiä heille syntymässä määritettyyn sukupuoleen. (Trasek i.a.)

2.3 Lainsäädäntö, seksuaalioikeudet ja seksuaaliterveys

Suomen uuden perustuslain (1999/731) mukaan kaikki ihmiset ovat lain edessä yhdenvertaisia. Perustuslain 6§ sisältää yhdenvertaisuuden lain edessä sekä kaikkia koskevan yleisen syrjintäkiellon.

Yhdenvertaisuuslain (2004/21) mukaan jokaisella ihmisellä on oltava yhdenvertaiset mahdollisuuden tehdä töitä, kouluttautua sekä saada erilaisia palveluita. Lain mukaan ketään ei saa syrjiä seksuaalisen suuntautumisen, kansallisen alkuperän, vakaumuksen, mielipiteen tai vammaisuuden perusteella. Lain tarkoituksena on yhdenvertaisuuden edistäminen sekä syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeussuojan tehostaminen. Yhdenvertaisuuslaki velvoittaa viranomaisia edistämään toiminnassaan yhdenvertaisuutta ja muuttamaan olosuhteita, jotka estävät lain toteutumista.

Miesten ja naisten välisen tasa-arvolain (1986/609) tarkoituksena on estää sukupuoleen perustuvaa syrjintää ja lakia voidaan myös soveltaa trans-ihmisten syrjintään. Eduskunnan antaman lausunnon mukaan lakia tulee tulkita niin, että syrjintäsäännökset kattavat myös sukupuolen korjaukseen liittyvät asiat. Tasa-arvon toteutuminen ei tarkoita aina kuitenkaan sitä, että kaikkia kohdellaan samalla tavalla.

Ammattilaisten on hyvä lisäksi tutustua lakeihin rekisteröidystä parisuhteesta (2001/950) ja transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (2002/563), sillä ne liittyvät monien sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen elämään ja oikeuksiin. Laki rekisteröidystä parisuhteesta on miltei samanlainen kuin avioliittolaki, paitsi että avioliitto-sanan sijaan käytetään termiä parisuhteen rekisteröinti. Lakia muutettiin

vuonna 2009 siten, että perheen sisäinen adoptio mahdollistettiin myös rekisteröidyille pareille. Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta määrittää milloin ihminen vahvistetaan kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen, kuin mitä hänen on väestörekisterijärjestelmään merkitty. Lain mukaan tällainen henkilö ei saa olla avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa ja lisäksi hänen pitää olla lisääntymiskyvytön. Nämä edellä mainitut lainkohdat herättävät jonkin verran keskustelua sukupuolivähemmistöissä, sillä laki käytännössä pakottaa sukupuoltaan korjaavat henkilöt steriloitaviksi ja avioliitossa olevat transseksuaalit ottamaan avioeron puolisoistaan.

Seksuaalioikeudet kuuluvat ihmisoikeuksiin, jotka kuuluvat jokaiselle riippumatta iästä, perhesuhteista, seksuaalisuudesta tai lisääntymiseen liittyvistä valinnoista. Lisääntymisterveysoikeudet ovat osa seksuaalioikeuksia. Seksuaalioikeuksia ovat muun muassa; oikeus määritellä oma seksuaalinen suuntautumisensa tai sukupuoli-identiteettinsä, oikeus tehdä omia valintoja, jotka koskevat omaa terveyttä, sukupuolta tai seksuaalisia suhteita sekä kehoa, saada tietoa seksuaalisuudesta ja lisääntymisterveydestä sekä niihin liittyvistä palveluista, oikeus elää vapaana pakosta, väkivallasta tai syrjinnästä sekä oikeus edistää myös niiden ihmisten oikeuksia, joiden seksuaalinen ja sukupuolinen ilmaisu ei ole heteronormatiivista mallia. (Amnesty i.a.)

Seksuaaliterveyden edistämisen tarkoituksena on tukea yksilöä, jotta hänellä olisi mahdollisimman hyvä seksuaalinen itsetunto ja positiivinen käsitys itsestä. Seksuaaliterveyden tavoitteena on turvata siitä riittävät tiedot ja järjestää tarvittavat seksuaaliterveyspalvelut. (Väestöliitto 2014.)

2.4 Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma 2014–2020 antaa suosituksia seksuaali- ja lisääntymisterveyden kouluttamisesta osana sosiaali- ja terveysalan opintoja. Lähtötilanteena toimintaoh-

jelma toteaa olevan, että opintoja aiheesta on tarjolla lähinnä terveysalan opiskelijoille, ja että kolmannes sosionomeista ei saanut seksuaaliterveyteen liittyvää opetusta lainkaan. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014, 186.)

Tavoitteeksi tuleviin sosiaalialan koulutuksiin toimintaohjelma ehdottaa, että tutkintoihin sisällytetään riittävät perustiedot seksuaalisuudesta, sukupuolesta ja niiden moninaisuudesta. Jokaisen sosiaalialan opiskelijan tulisi lisäksi oppia perusasiat seksuaaliterveydestä ja seksuaalisuuden huomioimisesta. Lisäksi alalla työskenteleville ammattihenkilöille ehdotetaan lisä- ja täydennyskoulutusta aiheeseen liittyen. Toimintaohjelma antaa myös suosituksia ja tavoitteita siitä, miten seksuaali- ja lisääntymisterveyttä edistetään Suomessa tulevina vuosina, ja mitä aiheeseen liittyvää tutkimusta tulisi tehdä. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014, 189–191.)

Toimintaohjelmassa koimme erityisen tärkeäksi osat, jotka käsittelivät sosiaali- ja terveysalan koulutuksia, sillä omassa koulutuksessamme sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen kohtaamista käsiteltiin lähinnä yhdellä vapaaehtoisella verkkokurssilla ja yhdellä Helsingin seudun Seta ry:n pitämällä luennolla. Koimme, että seksuaaliterveydestä ei puhuttu esimerkiksi vanhus- tai mielenterveytyön kursseilla lainkaan. Olemme itse tuoneet aihetta esiin useissa vaiheissa opiskeluita ja kuulleet muilta opiskelijoilta ihmetystä siitä, että näiden vähemmistöjen kohtaamisesta ei ole järjestetty enemmän koulutusta.

3 KOHTAAMISEN HAASTEET ASIAKASTYÖSSÄ

3.1 Sosionomit ja asiakkaiden kohtaaminen

Sosiaalialan ammattilaisten tulee edistää sosiaalista oikeudenmukaisuutta, paitsi asiakkaiden kohtaamisissa, myös koko yhteiskunnassa. Sosiaalialan ammattilaiset sitoutuvat estämään negatiivista syrjintää, joka perustuu kykyihin, ikään, kulttuuriin, sukupuoleen, siviilisäätyyn, yhteiskunnalliseen tai taloudelliseen asemaan, poliittisiin mielipiteisiin, ihonväriin, rotuun tai muihin fyysisiin ominaisuuksiin, sukupuoliseen suuntautumiseen, uskoon tai muuhun vakaumukseen. (Talentia 2013, 9.) Negatiiviseen syrjintään sitoutuminen tarkoittaa myös itsensä kehittämistä ja omaan työhön liittyvien ilmiöiden tutkimista. Sitoutuminen ei siis ole pelkästään työhön liittyvä velvollisuus, vaan myös omaa työtä rikastuttava ja ilmiöiden taustoja avaava mahdollisuus. Se, että ymmärtää mikä on syrjintää, auttaa ymmärtämään myös mikä on hyvää kohtaamista.

Sosionomit kohtaavat tilanteita, joissa seksuaalisuus ja sukupuolisuus tulisi ottaa puheeksi asiakkaiden kanssa. Näitä ovat esimerkiksi tilanteet, joissa kohdataan asiakkaita nuorisotoimessa, perhetyössä, sekä muissa tilanteissa, joissa on hyvä huomioida koko asiakkaan elämäntilanne. Sosionomit kohtaavat myös asiakkaita kokevat muuten tarvetta keskustella sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvistä kysymyksistä tai henkilöitä, jotka ovat kokeneet esimerkiksi seksuaalista väkivaltaa. (Bildjuschkin & Ruuhilahti 2010.)

Sosiaalialalla asiakkaan oletetaan usein olevan heteroseksuaali ja elävän, tai haaveilevan elämästä, vastakkaista sukupuolta olevan henkilön kanssa. Asiakkaat saattavat joskus tuntua epäseksuaalisilta, kuten esimerkiksi vammaiset, lapset tai vakavasti sairastuneet. Tällöin työntekijät voivat ajatella, ettei seksuaalisuus kuulu heidän elämäänsä. Seksuaalisen moninaisuuden lisäksi sosionomit kohtaavat sukupuolen moninaisuutta, intersukupuolisia, transsukupuolisia sekä asiakkaita, joiden sukupuoli-identiteetti on heidän itsensä määrittelemä.

Sosionomin ammatillisuuteen kuuluu huomioida asiakkaat omana itsenään. Heteroseksuaaleille ja cis-sukupuolisille tehty lomakkeet ja kyselyt voivat olla sellaisia, joita muiden kuin näihin ryhmiin kuuluvien asiakkaiden voi olla mahdotonta täyttää. Asiakkaiden voi olla vaikea yleensäkin keskustella sellaisen työntekijän kanssa, jonka huomaavat automaattisesti oletavan jotain heidän seksuaalisuudesta. (Bildjuschkin & Ruuhilahti 2010.)

Työyhteisössä saatetaan aktiivisesti kieltää vähemmistöjen olemassaolo ja ajatella, ettei meillä ole "sellaisia asiakkaita" tai voidaan ajatella, että muualla asiat on vielä huonommin, joten vähemmistöjen ei tulisi valittaa kohtelustaan. Tällaisessa yhteisössä työskentelevä voi tuntea olevansa voimaton ja kokea ettei voi yksin muuttaa ajattelua. Onkin tärkeää huomata, että ristiriidan keskellä yksin vähemmistöjen asiaa ajava työntekijä on riskissä uupua ja tästä syystä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kohtaamisesta on hyvä puhua koko työyhteisön kesken. (Nissinen 2011, 158.) Työpaikoilla käytävät kahvipöytäkeskustelut kertovat yleensä työpaikan asenteista. Mikäli jostain tietystä asiakasryhmästä puhutaan työpaikalla jatkuvasti halventavaan sävyyn, eettisintä on tuolloin ohjata nämä asiakkaat toisille työntekijöille. (Lyden 2007, 15.)

3.2 Sanallinen ja sanaton viestintä

Asiakkaan kohtaamisessa tärkeää ovat sekä sanallinen että sanaton viestintä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden kanssa se on erityisen tärkeää, sillä kieli on usein luonteeltaan sukupuolittunutta ja väärin asetetut kysymykset voivat kertoa asiakkaalle työntekijän omista oletuksista ja asenteista. Lähes kaikki asiakkaat pystyvät vastaamaan kysymykseen: onko sinulla puolisoa, mutta jos miespuoliselta asiakkaalta kysyy: onko sinulla vaimoa, tulee kysymykseen mukaan oletus asiakkaan seksuaalisesta suuntautumisesta. Tämä saattaa tuntua hämmentävältä sellaisesta asiakkaasta, joka ei halua kyseisessä tilanteessa tuoda seksuaalista suuntautumistaan esiin. Sukupuolineutraali ja sensitiivinen kieli on kaikkien asiakkaiden etu, sillä se antaa jokaiselle mahdollisuuden kertoa omilla termeillä itsestään ja suhteestaan muihin. (Lyden 2007, 14.)

Sanattomalla viestinnällä voi välittää asiakkaalle joko halusta kuulla asiakkaan kertomaa tai ilmaista, että ei ole valmis kuulemaan mitään itselle normaalista poikkeavaa. Elekieli, puheen sävy ja äänenpainot viestivät usein sellaisista asenteista, joita ei ole edes itselleen helppoa myöntää. Mikäli työntekijä kokee esimerkiksi, että asiakkaan parisuhde tai perhemuoto on sairaudesta johtuvaa tai syntiä, hänen voi olla hyvin vaikea suhtautua asiakkaaseen kannustavasti ja luontevasti. Ennakkoluulojaan herkästi esiintuova työntekijä saattaa ajatella, että hänen omissa asiakkaissaan ei ole ketään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia, mutta todellisuudessa hän on saattanut omalla käytöksellään tai viestinnällään estää näiden asioiden ilmitulon asiakaskohtauksissa. Ammatillisuus ja ammatti-identiteetti ovat asioita joiden lisäksi sosiaalialalla työskentelevien on hyvä tarkastella myös omia asenteita ja ajattelua. (Lyden 2007, 14–15.)

3.3 Ammatillinen eettisyys ja hyvä kohtaaminen

Eettisellä herkkyydellä tarkoitetaan taitoa eettisten jännitteiden ja ristiriitojen tunnistamiseen. Tällä ei kuitenkaan tarkoiteta sitä, että jännitteet ja ristiriidat tapahtuvat itsemme ulkopuolella ja niitä tulee silloin tulkita ja tunnistaa. Tulkintamme toisista ihmisistä ja heidän toiminnastaan on aina oman maailmankuvaamme ja arvoihimme perustuvaa. Omien asenteiden ja ennakkoluulojen tiedostaminen on ensiarvoisen tärkeää, sillä ammattieettinen toiminta perustuu asiakkaan edun huomioimiseen sekä puolueettomaan kohteluun. Ammatillisissa tilanteissa ei ole mahdollista valita asiakkaita tai tilanteita sen mukaan, mitkä tuntuvat itsestä helpoimmilta tai miellyttävimmiltä. (Juujärvi, Myyry & Pessa 2007, 96–99.)

Sosiaalialalla tehdään työtä monenlaisissa toimintaympäristöissä. Asiakkaiden elämäntilanteet vaihtelevat suuresti. Teot, ilmeet, sanat ja eleet tarkoittavat eri ihmisille eri asioita, ja he tulkitsevat asioita eri tavoin, eri lähtökohdista. Hyväksi tarkoitettu toimintakin voidaan tulkita väärin. Eettinen toiminta mielletään usein niin, että oikealta tuntuva toiminta on hyvää. Tunteet eivät yksinomaan kuitenkaan voi olla etiikan pohjana, sillä ne saattavat olla harhaanjohtavia. Myöskään yleisesti hyväksytty toiminta ei riitä etiikan pohjaksi. Ammatillaisen on pyrittävä aina mahdollisimman neutraaliin ja asianmukaiseen toimintaan, vaikka palaute

siitä ei aina olisikaan positiivista ja se ei saisi osakseen ymmärrystä. (Talentia 2013, 6.)

Perustasolla asiakas tulee kohdata hänen omista lähtökohdistaan. Aito kiinnostus asiakasta kohtaan hänen omassa elämäkokonaisuudessaan, avoin ja huomaavainen kohtelu sekä kuunteleminen ovat avainasemassa, jotta asiakas tulee kohdatuksi yksilöllisesti. Kyky heittäytyä kohtaamiseen ilman ennakko-oletuksia asiakkaan sukupuolesta tai seksuaalisesta suuntautumisesta vaatii sosiaalialan ammattilaista olemaan sinut itsensä ja oman seksuaalisuutensa kanssa. (Vilkkä 2010, 89–90.)

Sosiaalialan ammatillisuuteen kuuluu, että työntekijä pystyy puhumaan ja kohtaamaan asiakkaan seksuaalisuuden ja siihen liittyvät kysymykset. Kokonaisvaltaista kohtaamista varten ammattilaisen on pohdittava myös omaa seksuaalisuuttaan, ja että hän on työstänyt oman seksuaalisuutensa sekä ammattilaisena että yksityisenä persoonana. Näitä asioita ovat esimerkiksi seksuaalisuuteen liittyvät tunteet, omat arvot ja normit sekä asenteet ja uskomukset. (Ilmonen 2006, 47.)

Omien rajojen tunnistaminen seksuaalisuuteen liittyen vaikuttaa asiakaskohtamiseen. Oma vaivautuneisuus heijastuu myös asiakaskohtaamisten sujuvuuteen ja siihen, kuinka asiakas tulee kohdatuksi ja kuinka hän tilanteen kokee. Ammatillisuus laajenee, kun on avoin kuulemaan ja näkemään eri ilmiöitä sekä työskentelee omien tunteidensa kanssa. On myös asioita ja tilanteita, joita ei tule eikä tarvitse hyväksyä, kuten esimerkiksi seksuaalinen väkivalta tai vastuuttomuus. (Ilmonen 2006, 48.)

Erityisen tärkeää sosiaalialan asiakastyössä on, että ihmisiä ei aseteta omien mieltymysten tai oletusten mukaan valmiisiin lokeroihin, vaan annetaan heidän itse määrittellä, tai jättää määrittelemättä, seksuaalinen suuntautumisensa tai sukupuolinen identiteettinsä. Mikäli on itse epävarma mitä termejä tulisi käyttää, helpointa on käyttää samoja kuin asiakas itse tai kysyä suoraan mitä asiakas toivoisi käytettävän. Tällöin vältytään varmimmin kiusallisilta tilanteilta tai toisen loukkaamiselta. On myös hyvä muistaa, että kukaan ei tiedä kaikkea. Asiakkaan

kannalta rehellisyys ja lupaus siitä, että on valmis ottamaan asioista selvää, on hedelmällisempää kuin virheellinen informaatio ja teeskentely. (Seta i.a.)

Seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolen määrittely ei ole olennaisen tärkeää kaikissa sosiaalialan asiakastilanteissa. Mikäli asiakkaan palvelun tarve ei liity olennaisesti seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoleen, on asian korostaminen tarpeetonta. Asiakas voi olla tarpeistaan tai omasta identiteetistään epävarma, jolloin ammattilaisen sensitiivisyys on erittäin tärkeää. (Seta i.a.)

3.4 Ammatillinen kasvu ja reflektiivisyys

Ammatillinen kasvu ymmärretään nykyään prosessina, joka alkaa jo ennen koulutautumisen alkamista ja jatkuu koulutuksen aikana sekä edelleen työelämässä (Järvinen, Lankinen, Taajamo, Veistilä & Virolainen 2007, 182). Ammatillisella kasvulla tarkoitetaan emotionaalista ja psyykkistä kasvua aiempaan ammatillisuuteen verrattuna. Esimerkiksi yksilön omaan psyykkiseen, sosiaaliseen, henkiseen sekä maailmankatsomukselliseen muutokseen liittyvät asiat ovat kasvun ja muutoksen kohteena. Valmiuksien, tietojen ja taitojen karttumisen lisäksi kyse on aina myös ihmisenä kasvamisesta. (Mäkinen, Raatikainen, Rahikka & Saarnio 2009, 33.)

Urakehitys ja ammatillinen kasvu yhdistetään usein samaksi käsitteeksi, vaikka ammatillinen kasvu on pääasiassa työntekijän sisäistä prosessia, urakehityksen liittyessä kiinteästi organisaatioon ja työtehtäviin. Ammatillisen kasvu voi alkaa esimerkiksi silloin, kun työtehtävät tai niiden vaatimukset muuttuvat. Tämä edellyttää kehittymistä sekä toiminnan tarkastelua. (Ruohotie 2000, 49–50.) Työssä tapahtuvat muutokset vaativat vanhoista rutiineista ja toimintatavoista luopumista. Toimintatapojen tarkentaminen ja kehittäminen syntyvät aina reflektoinnin kautta. (Laine, Ruishalme, Salervo, Sivén & Välimäki 2004, 119–120.) Reflektiivistä ammatillisuutta on uusiutuminen itsearviointin kautta. (Järvinen, Koivisto & Poikela 2002, 185). Työyhteisöä rikastuttavana tekijänä voidaan varmasti pitää uusien ammattilaisten tulo työyhteisöön. Se haastaa muut työyhteisön jäsenet pohtimaan omia työ- ja toimintatapojaan.

Reflektoinnilla tarkoitetaan sellaista toimintaa, jossa yksilö kriittisesti arvioi oman toimintansa seurauksia ja perusteita. Se ohjaa yksilöä toimintatapojen perusteeliseen suunnitteluun ja toteuttamiseen. (Mäkinen ym. 2009, 51–52.) Itsereflektiosta puhutaan silloin, kun toiminnan arviointi kohdistuu oman toiminnan arviointiin. Itsereflektio on välttämätöntä työssä kehittymiselle ja menestymiselle. Avoimuus kriittisellekin palautteelle ja pyrkimys muuttaa toimintatapoja sen mukaan, edesauttaa kehittämisessä. (Mäkinen ym. 2009, 51–52.)

Itsensä altistaminen kritiikille ei ole helppoa tai miellyttävää. Omien ennakkoluulojen kohtaaminen voi tuntua yllättävältä ja hävettävältäkin. Ammatillista kasvua on myös stereotyyppisten ajatusten tunnistaminen ja niiden työstäminen. Ennakkoluulojen ja -oletusten pohtiminen ja tunnistaminen antaa mahdollisuuksia kohdata arvostavasti sellaisia elämäntapoja ja asioita, jotka poikkeavat itselle tutusta ja oikeaksi koetusta. Moninaisuutta kohdattaessa tämä taito ja itsensä kehittäminen on erityisen tarpeen.

Opintojemme ja opinnäytetyömme eri vaiheissa olemme huomanneet omien ajatustemme ja ajattelutapojemme muuttuneen pohtivammaksi ja kriittisemmäksi. Omien asenteiden ja työtapojen pohtiminen on helpompaa, kun ajatusten taustalla on teoretietoa johon niitä voidaan peilata.

4 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS NUORISOTYÖSSÄ

4.1 Murrosikäisen nuoren seksuaalinen kehittyminen

Murrosiässä nuori kasvaa ja kehittyy sekä psyykkisesti että fyysisesti. Tuolloin myös persoonallisuus kehittyy pikkuhiljaa kohti aikuisuutta. Varhaisnuoruudessa, eli noin 12–14-vuotiaana, kehossa alkavat fyysiset muutokset saattavat aiheuttaa hämmennystä, kiihtymystä ja levottomuutta. (Väestöliitto 2014.) Seksuaalisuuteen liittyvät hämmennyksen tunteet johtavat uteliaisuuden lisääntymiseen, mutta samalla nuori on erityisen haavoittuva oman kehonsa ja ulkonäkönsä suhteen. Kehon ja ulkonäön aiheuttamat paineet ja riittävyyden tunteet korostuvat erityisesti kavereiden keskuudessa. (Cacciatore 2006, 207.) Tämä vaihe on nuorelle erityisen ristiriitaista aikaa, sillä oma kehon tuntemus ei ole vielä täysin hallinnassa. Tässä iässä koetaan myös tarvetta itsenäistymiseen ja vanhemmista irtautumiseen. (Väestöliitto 2014.)

Varhaisnuoruudessa totutellaan ja tutustutaan kehossa herääviin erilaisiin tunteisiin, jotka liittyvät seksuaalisuuteen. Oman muuttuvan ulkonäön tutkiskelu ja vertaaminen muihin on tässä iässä yleistä. Oman yksilöllisyyden pohtiminen ja sen korostaminen näkyy usein esimerkiksi pukeutumisessa sekä meikkaamisessa. Nuori voi pyrkiä korostamaan tai piilottamaan tiettyjä piirteitä itsessään näillä keinoin. Myös fyysiset ja hormonaaliset muutokset kehossa tuovat mukanaan uutta; tytöillä kuukautisten alkaminen, pojilla erektiot ja siemensyöksyt. Myös muutokset ihossa ovat yleisiä tässä iässä. (Cacciatore 2006, 207.)

Varhaismurrosiässä seksuaalista kiihottamista ja kiihottumista kokeillaan usein turvallisessa seurassa, kuten esimerkiksi läheisen ystävän kanssa. Rakkauden tunteet ovat kuitenkin tässä vaiheessa vielä täysin erillään seksuaalisista tunteuksista. (Cacciatore 2006, 212–213.)

Varsinaisessa nuoruusiässä, eli 15-vuotiaasta eteenpäin, epävarmuus ja hämmennys vähenevät ja nuori usein rohkaistuu, kun oma muuttuva keho ja ulkonäkö

on hyväksytty uudenlaisena. Pikkuhiljaa myös tunteet, järki ja biologiset vietit ja vaistot alkavat muodostaa hallittavaa kokonaisuutta nuoren elämässä. Tässä ikävaiheessa rakkauden tunteet rajautuvat yhä selkeämmin joko samaa tai eri sukupuolta oleviin ja seurustelukokeiluja alkaa karttua. Sopivan kumppanin löydyttyä seurusteluissa edetään myös fyysiseen kosketteluun sekä kiihottumisen kokemuksiin. Puheet kokemuksista saattavat olla tässä vaiheessa liioiteltuja ja suurempia, kuin mitä nuori oikeasti on kokenut. (Cacciatore 2006, 210.)

Seksuaalisella suuntautumisella tarkoitetaan jokaisen yksilöllistä kiinnostuksen kohdetta. Kiinnostuksen kohde on se, keneen ihastutaan tai rakastutaan, ja minäkälaisista asioista saadaan seksuaalista mielihyvää. Seksuaalinen identiteetti voi muuttua elämän aikana eikä etukäteen voi tietää tai päättää keneen rakastuu. Koska seksuaalisuutta ilmaistaan eri tavoin iästä riippuen, myös ihastuksen kohteet voivat vaihdella. Etenkin nuorena on hyvin tavallista, että mielenkiinto kohdistuu monenlaisiin asioihin ja usein nuoret ihastuvat ja kiihottuvat seksuaalisesti saman sukupuolen edustajista siksi, että he kokevat sen turvalliseksi. Ajan myötä ihastumiset vaihtuvat ja mukaan voi tulla myös vastakkainen sukupuoli. (Väestöliitto 2014.)

Monenlaiset tilanteet, asiat ja ihmiset saattavat tuottaa nuorelle seksuaalista mielihyvää ja tästä syystä hän voi pohtia omaa seksuaalista suuntautuneisuuttaan. Nuoruusiässä tehdyt kokeilut tai koetut fantasiat eivät määrää kenenkään seksuaalista suuntautumista. (Väestöliitto 2014.) Homo- tai biseksuaalisuuteen kehittyvä nuori voi usein tässä ikävaiheessa huomata omassa seksuaalisessa suuntautumisessaan erilaisuutta ja erityisyyttä muihin verrattuna (Cacciatore 2006, 213).

Nuoruus ja murrosikä ovat sekä henkisen että fyysisen kasvun aikaa. Jokaisella yksilöllä muutokset kehossa tapahtuvat omaan tahtiinsa. Haasteena tässä kehityksessä on se, että osa kehittyy varhain ja toisilla kehittyminen kestää. Muutokset kehossa voivat tuntua epämukavilta ja vaivaannuttavilta jos muilla saman ikäisillä ei vastaavia muutoksia vielä ole. Hormonien aiheuttamat mielialan vaihtelut aiheuttavat usein epävarmuutta sekä hämmennystä. Näissä tilanteissa nuori pohtii haluaako hän kasvaa isoksi. Nuori voi olla välillä itsenäinen, itseriittoinen,

vastuun välttämiseksi tai hän voi olla taantunut vauvaksi. Tarve olla ja näyttää samalta kuin ikätoverit on valtava. Myös oman moraalin pohtiminen on murrosiässä yleistä. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 1999.)

Seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa ja kysymyksissä nuoren on usein vaikeaa tukeutua aikuisen apuun. Murrosiässä nuori on seksuaalisen itsenäistymisen suhteen todella kaukana vanhemmistaan ja asiat tuntuvat ujoistuttavilta. Seksuaalinen kiinnostus suuntautuu perheen ja kodin ulkopuolelle. Murrosikäinen nuori ei koe olevansa vielä aikuinen muttei enää lapsikaan, vaan jotain siltä väliltä. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 1999.)

Vaikka nuoren keho antaa mahdollisuuden aikuismaiseen elämään, henkinen kypsyys ei kuitenkaan ole vielä samalla tasolla. Pohdinta omasta normaaliudesta ja hyväksytyksi tulemisesta voi olla hyvin raastavaa. Kun aikuiset luovat säännöt ja rajat sekä turvallisen ja hyväksyvän ympäristön, voi nuori myös tuntea uskaltavansa taistella ja kapinoida niitä vastaan, tietäen, että hänen tukensa ja turvanaan ollaan siitäkin huolimatta. Liiallinen vastuu ja vapaus oman elämän suhteen saattaa aiheuttaa turvattomuuden ja hylätyksi tulemisen tunteita. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 1999.)

4.2 Seksuaalisen kehityksen tukeminen

Tärkeintä on opettaa nuorelle, että hänellä on oikeus kieltäytyä kaikkeen seksuaalisuuteen liittyvästä milloin tahansa. Jokaisella on oikeus edetä omaan tahtiinsa omassa seksuaalisuudessaan ja sen kehityksessä. Seksuaalisista oikeuksista kertominen, opastaminen ja ohjeistaminen siitä, mitä missäkin tilanteessa saa ja kannattaa tehdä, mitä kannattaa varoa ja mikä on luokiteltavissa rikokseksi, on erityisen tärkeää. Positiivisen ja kannustavan sukupuoliroolin näkeminen kotona auttaa nuorta kasvamaan itsensä hyväksyväksi, tasapainoiseksi, ainutlaatuisiksi aikuiseksi. (Cacciatore 2006, 224.)

Jokainen nuori on erilainen, joten aikuisen pitää löytää oikea tapa puhua seksuaalisuudesta ja siihen liittyvistä asioista. Aikuisen ei tarvitse olla kaikkietävä ja

asioista puhumisen tueksi löytyy monia kirjoja tai muuta materiaalia. Asiat tulee perustella hyvin ja myös nuoren omia valintoja ja vastuuta on hyvä korostaa. Keskustelun tulisi olla avointa, myönteistä ja kannustavaa, vaikka seksistä ja seksuaalisesta puhuminen nuoren kanssa ei välttämättä ole aikuisellekaan helppoa. (Mannerheimin Lastensuojeluliitto 2014.)

Perheen ulkopuolisen aikuisen sekä ikätovereiden tuki on usealle murrosikäiselle nuorelle tärkeää. Yksi murrosiän kehitystehtävä on tarve irtautua lapsuudenkodista ja perheestä. Nuori jäsentää itselleen muuttuvaa kehoaan sekä seksuaalisuuttaan ja seksuaalista identiteettiään. Tarve itsenäistymiseen on suuri, mutta samalla itsenäistymisen halu saattaa herättää halun palata riippuvuuteen perheestä. Tässä vaiheessa nuoren tehtävänä on etsiä itselleen arvoja ja normeja joita kokeilla käytännön elämässä. (Aalberg & Siimes 2007.)

Seksuaalisuuden kehitykselle on ominaista se, että fyysinen kehitys kulkee henkistä edellä. Vanhempien tärkeänä tehtävänä on tässä vaiheessa opettaa nuorta arvostamaan omaa kehoaan. (Lehtinen & Lehtinen 2007.) Nuorella ei ole välttämättä mahdollisuutta keskustella kehityksestään ja seksuaalisuuteen liittyvistä kysymyksistä kenenkään kanssa. Kavereilta ja median kautta saatu tieto on usein vääristynyttä, joten yhä tärkeämpää olisi, että seksuaalielämäänsä aloittelevan nuoren ohjaus olisi koulussa yhä moninaisempaa. (Terho, Ala-Laurila, Laakso, Krogius & Pietikäinen 2002.) Ennen ensimmäisiä seksikokeiluja tulisi hyvissä ajoin kertoa nuorille niihin liittyvistä riskeistä sekä ehkäisystä. On hyvä kertoa myös paikoista, joissa saa hoitoa sekä korostaa, että niissä asiointi on luottamuksellista. (Apter, Väisälä & Kaimola 2006.)

4.3 Seksuaalikasvatus ja moninaisuuden huomioiminen

Suomessa poikien seksuaaliterveyden edistämistä on pohdittu suhteellisen vähän. Väestöliiton ylläpitämän, puhelimitse toimivan seksuaalipoliklinikan kokemuksen perusteella 2000-luvun alussa koettiin, että pojille suunnattuja palveluita on riittämättömästi ja että niitä tulisi kehittää. (Terho ym. 2002.) Vuoden 2007

syksyllä avattiin yksityisten lahjoitusten turvin toimiva Poikien puhelin, joka on suunnattu alle 20-vuotiaille pojille ja nuorille miehille. Puheluihin vastaa ammatillisesti poikien maailmaan perehtynyt mies, jolta lapset ja nuoret saavat luottamuksellisesti tietoa kaikissa elämään liittyvissä pulmissa. Puhelinpalvelun ammattilaisten tehtävänä on verkostoitua muiden alan ammattilaisten ja auttajien kanssa ja sitä kautta tuoda näkyväksi sitä, että pojat ja miehet huomioitaisiin ihan omana avun- ja tuentarvitsijaryhmänään. (Väestöliitto i.a.)

Jukka Lehtonen Helsingin yliopistosta on tutkinut seksuaalisuuden vaikutusta ei-heteroseksuaalien nuorten kouluelämään ja toteaa, että yksittäisilläänkin kohtaamisilla on nuorille merkitystä ja opiskeluissa pärjääminen riippuu paljon opiskelupaikan ilmapiiristä ja turvallisuudesta. Seksuaalisuus on osa nuoren minäkuvaa ja sen loukkaaminen vaikuttaa nuoren elämään kokonaisuudessaan. (Lehtonen 2009, 470–471).

Osan ihmissuhteista, kuten esimerkiksi ystävänsä nuori voi valita itse, mutta perhettään, läheisiään ja esimerkiksi opettajaansa ei voi. Vanhempien tapa suhtautua lapsiinsa on psyykkisen terveyden, hyvinvoinnin ja hyväksytyksi tulemisen perusedellytys, jotta lapsi ja nuori voi tuntea itsensä rakastetuksi sellaisena kuin on. (Alanko 2014, 21.)

Heteronormatiivisuus on ongelma, joka näkyy varsinkin nuorten kohtaamisissa sekä muiden oppilaiden että koulun henkilöstön kanssa. Heteronormatiivisuus näkyy myös uravalinnoissa, joita nuoret tekevät, eli ajatellaan edelleen olevan miehille ja naisille tarkoitettuja ammatteja. (Lehtonen 2009, 471–472.) Vaikka kouluille on annettu tavoitteita yhdenvertaisuudesta, tasa-arvosta ja turvallisuudesta, eivät nämä tavoitteet tällä hetkellä näytä toteutuvan ei-heteroseksuaalien nuorten kohdalla. Koulun henkilökunta tarvitsee lisäkoulutusta aiheesta ja tasa-arvoon tähtäävän toiminnan tiedostamista ja sen suunnittelemista. (Lehtonen 2009, 472–473.)

Nuori hankkii tietoa seksuaalisuudesta ja hänelle kehittyy mielikuvia, asenteita, taitoja sekä arvoja, jotka liittyvät ihmiskehoon, seksuaalisuuteen sekä intiimeihin

suhteisiin. Lapset ja nuoret saavat epävirallista kasvatusta vanhemmiltaan ja virallista seksuaalikasvatusta esimerkiksi kouluista. Kouluissa annettavan virallisen seksuaalikasvatuksen tulee olla moninaisuutta ja lapsen oikeuksia kunnioittavaa. Erityisesti nuorten seksuaalikasvatuksessa tulee muistaa, että kasvatustyö ei perustu olettamuksiin toisen ihmisen sukupuolesta tai seksuaalisuudesta. (THL 2014, 46.)

Yhdenvertaisuutta voidaan lisätä toimivan seksuaalikasvatuksen avulla. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluva nuori kohtaa usein erimuotoista syrjintää, joka vaikuttaa hänen hyvinvointiinsa. Monella edellä mainittuihin vähemmistöihin kuuluvalla nuorella on kokemusta ongelmista ja vaikeuksista, jotka yhteiskunnan normit seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuolisuudesta ovat aikaansaaneet. Vähemmistöön kuuluvat nuoret ovat useimmin tyytymättömämpiä psyykkiseen tilaansa, verrattuna nuoriin, jotka eivät koe sukupuoliristiriitaa tai ovat heteroita. Tästä syystä nuorten kanssa työskenneltäessä on osattava huomioida moninaisuus sekä sen merkitys asiakaskunnassa. (THL 2014, 48.)

Tutkimusten mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvilla nuorilla on enemmän mielenterveysongelmia kuin hetero- ja cisnuorten keskuudessa. Vähemmistöön kuuluvilla nuorilla on usein suuremmat paineet luoda positiivista kuvaa itsestään. Lisäksi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöön kuuluvat nuoret kokevat usein muita nuoria enemmän syrjintää ja väkivaltaa. Myös itsetuhoisia ajatuksia esiintyy vähemmistöön kuuluvilla henkilöillä enemmän. (Alanko 2014, 37.)

Nuoret hyödyntävät internetiä seksuaalikasvatuksessa. Internetistä on helposti saatavissa tietoa, mutta siellä myös tapahtuu väkivaltaa ja häirintää. Verkosta löytyy useita seksuaaliterveyttä käsitteleviä sivuja, jotka on suunnattu nuorille. Esimerkiksi Mannerheimin Lastensuojeluliiton sivujen kautta nuorella on mahdollisuus käydä chat-keskusteluja kahden kesken aikuisen kanssa ja tätä kautta saada luotettavaa tietoa mieltä askarruttaviin kysymyksiin sekä ohjausta mahdollisten muiden tahojen piiriin (THL 2014, 54.) Myös Väestöliitto sekä Seta tarjoavat nuorille suunnattuja palveluita ja materiaaleja, joita hyödyntämällä on mahdollista saada tietoa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa.

5 MONIMUOTOISET PERHEET

5.1 Perhe ja yhteiskunta

Tilastokeskus määrittelee perheen enintään kahden perättäisen sukupolven muodostamaksi yksiköksi, johon kuuluvat henkilöt asuvat samassa asutokunnassa. Perheen muodostavat henkilöt, jotka ovat joko avio- tai avoliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa sekä heidän lapsensa. Perheeksi kutsutaan myös yksikköä, jossa on jompikumpi vanhemmista lapsineen sekä rekisteröidyssä parisuhteessa olevia tai avo- ja aviopuolisoita, joilla ei ole lapsia. (Tilastokeskus 2013.) Oikeudellisesti ei 2000-luvulla perhettä ajatella enää instituutiona, vaan erilaisten perhesuhteiden kokonaisuutena, jossa samassa taloudessa asuvilla ihmisillä saattaa olla hyvinkin erilaisia perhesuhteita. (Rönkkö & Rytkönen 2010, 19).

Erilaisille perhetyypeille on niitä kuvaavia nimityksiä. Ydinperhe on perhe, johon kuuluu lapsia tai lapsia ja heidän biologiset vanhempansa. Yhden vanhemman perheestä puhutaan silloin, kun perheessä on yksi aikuinen ja lapsi tai lapsia. Uusperheessä on alle 18-vuotias lapsi, joka on vain toisen perheeseen kuuluvan aikuisen biologinen lapsi. Kaikki perheeseen kuuluvat lapset eivät ole uusperhemuodossa puolisoiden yhteisiä. Sateenkaariperheellä tarkoitetaan perhettä, jossa aikuiset eivät ole heteroseksuaalisessa parisuhteessa. Tällaisia perheitä ovat mies- tai naisparin perheet tai ei-heteroseksuaali yksinhuoltajan perheet tai sellaiset perheet, joihin kuuluu enemmän kuin kaksi vanhempaa. (Tilastokeskus 2013.)

Perhe on sen kokoonpanosta riippumatta kaikenlaisissa yhteisöissä keskeinen yksikkö. Yksilöllisesti läheisimmät ihmissuhteet eletään ja koetaan perheessä. Arvot, asenteet ja käsitykset oikeasta ja väärästä sekä hyvästä ja pahasta siirtyvät perheen kautta sukupolvelta toiselle. Perheellä on myös suuri vaikutus lapsen kokemukseen itsestään sekä omista mahdollisuuksistaan. (Juntunen 2004, 13–14.)

Perhe on ollut kautta aikain yhteiskunnassa yhteinen asia, eräänlainen yhteisöllinen verkosto. Tällä hetkellä medioissa, tutkimuksissa ja seminaareissa käsitellään laajalti perheiden hyvin- ja pahoinvointia ja siihen johtaneita syitä. Nykyajan perhe-elämään yhteiskunnan vaikutus kuvastuu perheen prosessien tukemisessa ja ohjailussa. Perheen hyvinvoinnista huolehtiminen koetaan ensisijaisen tärkeäksi. (Vilén, Vihunen, Vartiainen, Sivén & Kurvinen 2013, 60.)

1970- ja 1980-luvuilla suomalaisten sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien ihmisten lapsiperheet olivat pääasiassa yksinhuoltajaperheitä tai perheitä, joissa lapset olivat aiemmista heterosuhteista. 1990-luvun puolivälin jälkeen sateenkaari-ihmisten lapsiperheet ovat moninaistuneet ja perheiden moninaisuus on lisääntynyt näkyvästi. Myös useamman kuin kahden vanhemman lapsiperheet ovat yleistyneet. Useimmiten näissä tapauksissa perheen ovat perustaneet nais- ja miespari yhdessä. Heistä käytetään myös nimitystä apilaperhe. (Mustola & Pakkanen 2007, 164-165.)

5.2 Sateenkaariperheet

Vuonna 1997 perustettiin lapsiperheyhdistys nimeltä Sateenkaariperheet ry. Tämän yhdistyksen nimestä on muotoutunut jo nykyään yleiskielessäkin käytettävä sateenkaariperhe -käsite, jota käytetään sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen lapsiperheistä. Sateenkaari kuvaa tunnetusti koko sukupuoli- ja seksuaalivähemmistökenttää ja maailmalla on useita samannimisiä yhdistyksiä tänä päivänä. (Jämsä 2008c, 45.)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden lapsiperheitä kuvataan sateenkaariperhe käsitteellä. Tällaisia perheitä ovat esimerkiksi mies- ja naisparien lapsiperheet. Sateenkaariperhe käsitteellä halutaan kuvata erilaisten perhemallien kirjoa. Suomessa on arvioitu tällä hetkellä olevan useita tuhansia sateenkaariperheitä. (THL i.a.) Kaikki sateenkaariperhe-määritelmän piiriin kuuluvat perheet eivät kuitenkaan miellä itseään sellaiseksi, tai eivät halua käyttää perheestään sanaa sateenkaariperhe. Esimerkiksi transvestiitti-miesten perheet eivät välttämättä koe olevansa sateenkaariperheitä. Transvestisuus on myös

usein salaisuus josta perhe ei tiedä tai ainoastaan puoliso tietää, mutta lapset eivät. (Jämsä 2008b, 26.)

Sateenkaariperheet voivat olla keskenään hyvinkin erilaisia. Sateenkaariperheeksi voidaan kutsua esimerkiksi perhettä, jossa on kaksi vanhempaa ja yhteiset lapset. Tällaisia perheitä ovat esimerkiksi mies- ja naisparien perheet sekä sellaiset heterosuhteen ympärille muodostuneet ydinperheet, jossa toinen tai molemmat aikuisista ovat biseksuaaleja tai trans-ihmisiä. Myös uusperheitä, jossa nais- tai miesparilla on molempien tai jommankumman puolison edellisestä, yleensä heteroavioliitosta lapsia, kutsutaan sateenkaariperheiksi. Myös perheet, jossa useampi kuin kaksi vanhempaa perustaa yhdessä perheen, ovat lisääntymässä. Yleensä nämä ovat tilanteita, jossa naispari hankkii yhdessä miesparin tai yksittäisen homo- tai heteromiehen kanssa lapsen. Myös miespari ja yksittäinen nainen voivat perustaa lapsiperheen. Asumisjärjestelyt vaihtelevat näissä perhemalleissa paljon. (THL i.a.)

Sateenkaariperheen perustaminen ei eroa nykyään muista perheistä. Sitä suunnitellaan tietoisesti ja vanhemmiksi tullaan useimmiten pitkäkestoisessa parisuhteessa. Vaikka perinteinen ydinperhe on yhä yksi keskeisistä perheihanteista, ovat erilaiset perhemuodot normalisoituneet. Erilaiset perheratkaisut nähdään yhä enemmän jokaisen yksilön henkilökohtaisina elämänvalintoina. Tärkeää on erilaisia perheitä kohdatessa muistaakin, että perhe on ihmiselle ihmisoikeuskysymys ja kaikkea siihen liittyvää syrjintää tulee vastustaa. (Rönkkö & Rytönen 2010, 16–18.)

5.3 Perheiden moninaisuuden huomioiminen asiakastyössä

Julkisella keskustelulla, perheiden avoimuudella sekä lainsäädännön kehittymisellä on 2000-luvulla päästy siihen, että tietoisuus monenlaisten perheiden lisääntymisestä sosiaalipalveluiden piirissä tavoittaa myös ammattilaiset. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että erilaisten perhemuotojen hyväksyminen ja aito kohtaaminen olisi yksiselitteistä tai aina onnistunutta. Paikalliset erot sekä perheiden määrässä että ammattilaisten suhtautumisessa ja toimintatavoissa moninaisiin

perhemuotoihin, on edelleen arkipäivää. Yhteiskunnan asenne sateenkaariperheitä kohtaan on edelleen epätasa-arvoinen ja tästä syystä sateenkaariperheillä saattaa olla korostunut tarve ja paine olla mallikelpoinen perhe. (Solantaus 2008, 85.)

Sateenkaariperheeseen kuuluvan saattaa olla vaikeaa luottaa ammattilaisiin, jotka tietyllä tapaa edustavat yhteiskuntaa, joka edelleen on syrjivä. Esimerkiksi lain puitteissa sateenkaariperheeseen kuuluvat eivät ole tasa-arvoisessa asemassa heteropareihin ja heidän perheisiinsä nähden. Tästä syystä on erityisen tärkeää, että asiakassuhde ja kohtaaminen perustuvat luottamukseen ja yhteisymmärrykseen. (Jämsä 2008a, 99.)

Vuonna 2006 tehdyn Setan Sateenkaariperhetyön ja Helsingin yliopiston Kristiina-instituutin teettämän sateenkaariperheille suunnatun kyselyn mukaan, yhä edelleen syrjinnän pelko ja onnistumisen pakon kokeminen on suuressa roolissa silloin, kun palveluita jätetään käyttämättä. Myös hetero-olettamuksesta liikkeelle lähtevä asiakassuhde ei anna kokonaisvaltaista mahdollisuutta hyvään ja avoimeen kohtamiseen. (Jämsä 2008b, 87.) Tästäkin syystä on tärkeää, että sosiaalialan ammattilaisella on tietoa ja halua ymmärtää erilaisia perhemuotoja eikä oleteta mitään sukupuolen tai seksuaalisen suuntautumisen suhteen.

Aktiivinen kuuntelu ja avointen kysymysten esittäminen on yksi hyvä keino välttää turhien ennakko-oletusten tekemistä. Mahdollisimman sukupuolineutraalin kielen käyttö, joka ei sisällä parisuhde- eikä hetero-olettamuksia, helpottaa avointen kysymysten käyttöä ja luo pohjan avoimelle keskustelulle. Kun asiakkaan annetaan itse kertoa tilanteestaan ja itsestään sen verran kuin haluaa, vältetään utelemisen tunteelta, joka saattaa olla kiusallista. On kuitenkin muistettava, että tietyissä asiakastilanteissa on asiakkaalta kysyttävä suoraan tietoja, joita hän ei välttämättä itse ensisijaisesti kertoisi. (Jämsä 2008a, 108–110.)

6 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS VAMMAIS- TYÖSSÄ

6.1 Seksuaalisuus ja vammaiset henkilöt

Vammautuminen ja vammaisuus voivat vaikuttaa ihmisen seksuaalisuuteen monin eri tavoin. Toiset saattavat säilyttää seksuaalitoimintansa ennallaan, kun taas toisille se voi aiheuttaa vaikeitakin ongelmia. Henkilöt, joille vamma ei ole aiheuttanut vaurioita sukupuolielimistöön tai sitä sääteleviin rakenteisiin, voivat kärsiä vammaan liittyvistä psyykkisistä tai vuorovaikutuksellisista muutoksista asiaan liittyen. (Virtanen 2002.)

Lapsen persoonallisuuden kehittymiseen vamma saattaa vaikuttaa esimerkiksi siten, että hänen seksuaalinen identiteettinsä kehittyy hitaammin ja murrosikä voi pitkittyä. Murrosiässä vammautuminen merkitsee uhkaa itsenäisyyden aloittamiselle sekä riippumattomuudelle. Mikäli vamma aiheuttaa hoitotoimenpiteitä, kaventuu oma reviiiri entisestään. Vammautuminen jo muutoin hauraassa kehityksen vaiheessa aiheuttaa sen, että kuva itsestä muuttuu ja sen uudelleen rakentaminen tapahtuu usein kriisin kautta. (Kontula 2000, 120–121.)

Aikuisiällä vammautuneella henkilöllä seksuaalisuus on usein jonkin aikaa takalalla. Tilanne muuttuu usein rooleja työ- ja perhe-elämässä ja saa pohtimaan vamman merkitystä niin naiseudelle, miehisyydelle kuin parisuhteellekin. Kysymykset seksuaalisuuden toteuttamisesta sekä suvunjatkamisesta tulevat tällöin ajankohtaisemmiksi. Ikä, sairaus tai vamma ei vie kykyä nauttia seksuaalisuudesta. Vaikka vammautuminen vaatii sopeutumisajan, ei hellyyttä ja läheisyyttä tulisi unohtaa. Tällöin seksuaalisuus pääsisi etsimään uusia muotoja muuttuneen toimintakyvyn myötä. (Kontula 2000, 120–121.)

6.2 Eettisyys ja ihmisoikeudet vammaistyössä

YK:n hyväksymässä Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevassa sopimuksessa vammaisuus määritellään näin:

Vammaisiin henkilöihin kuuluvat ne, joilla on pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin liittyvä vamma, jonka vuorovaikutus erilaisten esteiden kanssa voi estää heidän täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa.

Jokaisella ihmisellä on oikeus toteuttaa omilla keinoillaan ja omilla ehdoillaan seksuaalisuuttaan, siinä kuitenkin muita vahingoittamatta. Vammaisilla tulee olla myös yhtäläiset oikeudet läheisiin ihmissuhteisiin, parisuhteeseen, seurusteluun, perheen perustamiseen sekä seksuaalisuuteen. (Ilmonen 2008, 42.)

YK:n vammaisten ihmisoikeussopimuksessa 8 artiklassa veloitetaan näin:

Torjutaan vammaisiin henkilöihin liittyviä, myös sukupuoleen ja ikään perustuvia, stereotyyppioita, ennakkoluuloja ja haitallisia käytäntöjä kaikilla elämänalueilla.

Artiklaa voidaan soveltaa myös koskemaan seksuaalisuutta ja siihen olevia oikeuksia. Usein kuitenkin vammaiset joutuvat kohtaamaan keskimääräistä enemmän ennakkoluuloja, kielteisiä asenteita sekä konkreettisia rajoituksia. Heitä ei välttämättä nähdä seksuaalisina ja seksuaalisuutta kokevina sekä seksuaalista tyydytystä tarvitsevinä yksilöinä. Saatetaan olettaa, että vammaisuus sulkee pois tarpeen ilmaista omaa seksuaalisuuttaan tai että seksuaalisuhteet ovat poissuljettuja. Vaikeakaan fyysinen vamma ei kuitenkaan estä seksuaalisuuden kokemista ja se myöskin harvoin on esteenä seksuaalisuuden toteuttamiselle tai siitä nauttimiselle. (Ilmonen 2008, 42.)

Lapsuuden ja nuoruuden aikana monet vammaiset saattavat saada keskimääräistä vähemmän tietoa sekä valmiuksia siihen, kuinka he jäsentävät oman seksuaalisuutensa tai ihmissuhteensa. Tämä johtuu usein siitä, että asian ei koeta

olevan ajankohtainen tai niin merkityksellinen kuin muiden lasten ja nuorten kohdalla. Asiaan vaikuttaa myös se, onko ihminen synnynnäisesti vammainen tai myöhemmin vammautunut. Huolimatta vamman laadusta tai sen synnystä, jokaisella tulee olla mahdollisuus oman seksuaali- ja sukupuoli-identiteettiinsä sekä sen mukaiseen elämään. Seksuaalikasvatuksen rooli on heidän kohdallaan suuri. (THL 2008, 41.)

6.3 Sukupuolisuuden huomioonottaminen

Jokaisella ihmisellä on oikeus korostaa sukupuolisuuttaan haluamallaan tavalla. Sen ilmaisu on tärkeää jokaiselle, tuntevat he sitten olevansa oikean sukupuolen kehossa tai vastakkaisen sukupuolen edustajia väärässä kehossa. Sukupuolisuutta voi kokea myös näiden kahden kategorian väliltä. Vammaisia henkilöitä saatetaan kohdella sukupuolettomina ihmisinä, ja tällöin jätetään huomioimatta heidän halunsa toteuttaa sukupuolisuuttaan esimerkiksi pukeutumisen keinoin. Yleensä ihmiset päättävät itse miten he haluavat pukeutua tai ehostaa itseään, mutta vammaisella tilanne voi olla toinen. Saatetaan ajatella, että he eivät ole kiinnostuneita sellaisista asioista tai mikäli he tarvitsevat apua esimerkiksi pukeutumisessa, valitsee avustaja tai hoitaja hänelle vaatteet jättämällä kysymättä tai ohittamalla henkilön oma mielipide. (Seta i.a.)

Sukupuolen moninaisuuden ilmaiseminen saattaa tuottaa haasteita esimerkiksi asumisyksiköissä, jos kaikki eivät ole sinut asian kanssa. Jokaisella on kuitenkin ilmaisunvapaus ja yhteiset, kaikkia osapuolia palvelevat sopimukset on syytä laatia. Esimerkiksi halu pukeutua eri sukupuolta korostavasti, saattaa aiheuttaa negatiivista palautetta. Tästä syystä on hyvä keskustella sen käsittelemisestä ja kohtaamisesta etenkin kehitysvammaisen henkilön kanssa, ja huomioida hänen kykynsä vastaanottaa ja käsitellä palautetta. Tärkeintä on tukea jokaista ilmaisemaan itseään, kuten parhaaksi katsoo. Myös seksuaalisen tyydytyksen hankkimisesta ja sen keinoista on hyvä sopia yhdessä. Asiaa ei saa kieltää tai vähätellä, vaan sopia yhteiset pelisäännöt siitä, missä ja miten sitä on soveliasta tehdä.

6.4 Kehitysvammaisuus ja seksuaalisuus

Kehitysvammaisuudessa vaikeudet ilmenevät yleensä ymmärtämisen ja oppimisen alueella. Älyllisestä vammasta johtuen ympäristö mieltää kehitysvammaisen usein lapsen tasoiseksi, jolla ei ole seksuaalisia tarpeita, vaikka hän olisi fyysisesti aikuinen ja hänellä olisi aikuisen seksuaaliset tarpeet. Seksuaalisuuden esille tuominen ja sen ilmentäminen vaihtelee paljon kehitysvamman asteesta riippuen. (Kehitysvammaisten Tukiliitto ry. 2014.)

Seksuaalinen kehitys kehitysvammaisilla on tavallisesti hyvin samanlaista kuin muidenkin. Vammaisuus ei ole este seksuaalisuudelle, vaikka kehitysvammaisen ihmisen perustarpeiden tyydyttämiselle olisikin esteitä (Koistinen, Ruuskanen & Surakka 2009, 83). Ymmärrysvamma tai muut lisävammat ja -sairaudet voivat kuitenkin viivästyttää kehitystä. Kehitysvammaisen ihminen tarvitsee tietoa seksuaalisuudesta samoin kuin muutkin. Käsiteltäviä asioita ovat esimerkiksi fyysiset ja psyykkiset muutokset, ehkäisy ja hygienia sekä mikä on hyväksyttävää seksuaalikäyttäytymistä ja missä ja miten seksuaalisuutta voi tuoda esille. Seksuaalisten impulssien tunnistaminen saattaa kehitysvammaisilla olla puutteellista. Seksuaalikasvatuksessa ja -ohjauksessa on tärkeää, että huomioidaan jokaisen ohjattavan yksilöllisyys ja keinot on räätälöitävä juuri kyseisen henkilön tarpeiden mukaan. Jokaisella yksilöllä on omat vahvuutensa ja heikkoutensa. (Kehitysvammaisten Tukiliitto ry. 2014.)

Kehitysvammaisten kohdalla on usein tarpeellista huomioida, että he ovat seksuaalisesti haavoittuvammassa asemassa ja alttiimpia hyväksikäytölle. Vaikeuksia saattaa esiintyä päätöksenteossa, joka liittyy seksuaalisuuteen sekä ymmärtämisestä on oikeus kieltäytyä ja mikä on sallittua. (Palonen-Munnukka 2009, 39.)

Ymmärtämisen vamma vaikuttaa kehitysvammaisen seksuaalisuuden tunnistamiseen ja toteuttamiseen. Sosiaalinen kömpelyys, mahdollisten ihmissuhteiden vähyyys sekä heikko itsetunto vaikuttavat ihmisen seksuaalisuuden rakentumiseen, joten haasteet eivät aina johdu kehitysvammaisuudesta itsessään. Kehitysvamman taso sen sijaan vaikuttaa seksuaalisuuden kehittymiseen ja sen ilmaisemiseen. Vaikeasti kehitysvammaisen ihmisen on vaikeaa ennakoida mitä

seurauksia seksuaalisella käyttäytymisellä on. Hänellä seksuaalinen kehitys on myös todennäköisesti viivästynyt. Vaikeasti kehitysvammaisen kykenee kokemaan mielihyvää ja keho- ja liikekokemusten salliminen ja saaminen onkin tärkeää. Aggressiivinen ja itsetuhoinen käytös saattaa olla merkki seksuaalisesta turhautumisesta. Vaikeasti kehitysvammaisen ei kykene kielellisesti ilmaisemaan itseään ja käyttäytymisen syytä saattaa olla vaikeaa tulkita. (Kehitysvammaisten Tukiliitto ry. 2014.)

Keskiasteisesti kehitysvammaiset tarvitsevat opastusta ja ohjausta seksuaalisten tarpeiden tunnistamiseen sekä niiden nimeämiseen. Esimerkiksi kuinka erotella ihastumista, rakastumista ja ystävyyttä ja minkälaisia tunnetiloja niihin liittyy. Monet keskiasteisesti kehitysvammaiset ovat parisuhteessa tai seksisuhteessa. Keskiasteisesti kehitysvammaiset kykenevät tuottamaan itselleen yleensä mielihyvää, mutta saattavat tarvita opastusta löytääkseen keinoja seksuaaliseen tyydytykseen sekä konkreettista ohjausta tekniikoiden ja sopivien ja soveliaiden paikkojen löytämiseen. (Kehitysvammaisten Tukiliitto ry. 2014.)

Lievästi kehitysvammaisen seksuaalinen kehitys etenee yleensä ikätason mukaisesti. Kokemus erilaisuudesta sekä oman vammaisuutensa tiedostaminen saattaa olla syynä huonoon itsetuntoon ja sosiaaliseen kömpelyyteen. Huono itsetunto on usein riskitekijänä hyväksikäytetyksi joutumiselle. Halu kuulua joukkoon sekä ymmärryksen puute siitä, ettei mihinkään mikä tuntuu epämiellyttävältä, tarvitse suostua, ovat asioita, joista lievästi kehitysvammaisen kanssa tulee keskustella. Myös selkeäsanainen ja konkreettinen opastus hygieniasta ja ehkäisystä on tärkeää. (Kehitysvammaisten Tukiliitto ry. 2014.)

6.5 Kohtaaminen ja tuen tarve

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille toimintaa järjestettäessä ja rahoitettaessa tulee huomioida myös tilaisuuksien ja palveluiden esteettömyys sekä liikkumisessa että tiedon saamisessa. Vammaisten avustajien tulee olla koulutettuja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvistä teemoista ja huolehtia siitä, että esimerkiksi liikuntavammaiset pääsevät yhtä sujuvasti esimerkiksi homoille ja lesboille suunnattuihin tilaisuuksiin kuin muuallekin. (Lehtonen 2006, 65–66).

Usein vammaisuus tuo esiin haasteita esimerkiksi ihastumisessa tai fyysisessä hellyyden osoittamisessa ja sen rajojen huomioimisessa (Palonen-Munnukka 2009, 6). Kontaktien luominen voi olla haastavaa liikkumisen vuoksi ja taustalla saattaa olla myös pelkoa torjutuksi tulemisesta. Uskominen omaan viehätysvoimaan voi olla vaikeaa ja mahdolliset aiemmat pettymykset ja tunteet omasta kelpaamattomuudesta voivat olla esteenä. (Koistinen ym. 2009, 83.)

Seksuaalisuuden ilmaiseminen ja siitä nauttiminen ei kuitenkaan ole vammaiselle ihmiselle pelkkää haastetta täynnä oleva asia, vaan yhtäläillä elämyksien ja ilon lähde (Koistinen ym. 2004, 84). Seksuaalisuuteen liittyvät pelot, ahdistukset ja psykologiset ongelmat ovat samoja kuin kaikilla muillakin ihmisillä, mutta vamma tai sairaus saattaa olla korostava tekijä niiden aktivoitumisessa (Palonen-Munnukka 2009, 41–42).

Vammaisuuteen ja seksuaalisuuteen liittyy usein monenlaisia uskomuksia. Saatetaan olettaa, että vammaisuus poissulkee seksuaalisuhteet sekä tarpeen seksuaalisuuden ilmaisuun. Vamma kuitenkin itsessään on harvoin esteenä seksuaalisuuden toteuttamiselle sekä siitä nauttimiselle, sillä seksuaalisuus on kokemuksellinen asia ja tavat sen toteuttamiselle ovat moninaiset. (Kassara ym. 2006, 164.)

7 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS IKÄÄNTYVIEN KANSSA TYÖSKENNELTÄESSÄ

7.1 Seksuaalisuus ja ikääntyvät

Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus on asia, joka koskettaa kaiken ikäisiä ihmisiä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä on aina ollut yhteiskunnassamme, ja koska aiemmin näistä aiheista puhuminen on ollut tabu, on vanhemman väestön kohdalla omista tarpeista vaikeneminen ollut yleinen tapa käsitellä asiaa. Nykyään on kuitenkin herännyt keskustelua siitä, tulisiko myöskin vähemmistöille tarjota enemmän heille räätälöityjä vanhuspalveluja.

Vanhusten kohdalla seksuaaliseen käyttäytymiseen vaikuttaa ympäristön antamat mahdollisuudet. Edelleen elää harha seksuaalisuuden häviämisestä iän myötä ja vanhusten seksuaalihistoriaa ja käyttäytymistä leimaavat erilaiset uskonnolliset normit, tabut ja myytit sekä tiedon puute. Mikäli vanhusten kanssa työskentelevillä henkilöillä ei itsellään ole kielteistä asennetta seksuaalisuuteen, voi vanhus saada heiltä asiallista tietoa ja kohtelua. Seksuaalisella aktiivisuudella on paljon positiivia terveysvaikutuksia ja se on myös tärkeä keino ilmaista toiselle ihmiselle rakkautta ja huolenpitoa. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 118–119.)

Seksuaalisuus ja sukupuolen ilmaisu eivät ole pelkästään seksiä vaan perusoikeus, joka ilmentää ihmisten moninaisuutta ja antaa meidän olla yksilöitä jokaisessa elämänvaiheessa. Kiinnostus seksiin säilyy yleensä vaikka ihmiselle tulee lisää ikää. Sosiaalialan ammattilaiset voivat auttaa ikäihmisiä hyväksymään oman seksuaalisuutensa tarjoamalla aiheesta asiallista tietoa ja käymällä keskustelua ikääntyvien seksuaalisuuteen liittyvistä arvoista. Ikäihmisen kanssa työskentelevän ammattilaisen positiivinen asenne antaa luvan seksuaalisuuteen ja tämä voi lisätä ikäihmisten seksistä ja sukupuolen ilmaisusta saatavaa nautintoa. (Väestöliitto 2014.)

Vanhuspalvelulaki ei varsinaisesti mainitse seksuaaliterveyden edistämistä, mutta korostaa kuitenkin palvelujen yksilöllisyyttä ja asiakkaan mahdollisuuksia

päätöksentekoon. Laissa myös kehoitetaan ottamaan huomioon vanhusten yksinäisyys ja sosiaalisten suhteiden puuttuminen. Ammattilaisten tulee suhtautua myönteisesti ja kannustavasti iäkkäiden keskinäisiin lämpimiin ihmissuhteisiin. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014, 62.)

7.2 Eettisyys ja ihmisoikeudet vanhustyössä

Vanhustyössä eettisyyteen kuuluu vanhuksen kohtaaminen yksilönä. Kohtaamisissa sekä vanhuksilla, omaisilla että työntekijöillä on omat käsityksensä siitä, mikä on eettinen tapa toimia. Käsityksiin vaikuttavat muun muassa ihmisten ikä, sukupuoli, seksuaalisuus, etnisyys, koulutus ja taloudellinen tilanne. Vanhustyön etiikasta puhuttaessa, käytetään usein termiä välittämisen etiikka, joka korostaa ihmisten ainutlaatuisuuden tiedostamista. Olemme yksilöitä, emmekä voi kohdata ihmisiä omien arvojemme vankeina. (Lahtinen 2004, 50–52.)

Vanhustyössä etiikka ei näy vain päätöksinä hoidon aloittamisesta ja lopettamisesta, vaan se on läsnä jokaisessa kohtaamisessa. Eettisyys näkyy siinä miten vanhus kohdataan, miten häntä puhutellaan ja katsotaan. Mikäli työntekijän oma asenne on negatiivinen esimerkiksi vanhuksen sukupuolen ilmaisua tai uskontoa kohtaan, välittyy tämä usein työntekijän toiminnan kautta asiakkaalle. Eettisesti ajateltuna vanhustyön tulee olla asiakaslähtöistä, eli asiakkaan tarpeet menevät työntekijän tarpeiden edelle. Mikäli työntekijä kokee, että vanhuksen tarpeet ovat ristiriidassa hänen omien arvojensa kanssa, on työntekijän silti tuotava tarpeet esille työyhteisössä, eikä hän voi vaientaa vanhuksen omaa ääntä. (Lahtinen 2004, 52–54.)

YK:n ihmisoikeuksien julistus takaa ihmisarvon kunnioittamisen syntymästä kuolemaan asti. Vanhuksille taataan itsemääräämisoikeus, siinä määrin kuin se on yksilön kykyjen perusteella mahdollista. Ihmisarvoisen ja eettisen vanhustyön tulisi huomioida myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tarpeet, eikä esimerkiksi sukupuolen ilmaisua tulisi pakkokeinoin rajoittaa. Toisista riippuvaiseksi jou-

tuminen on suurimpia pelkoja kun kysytään vanhuksilta heidän tulevaisuudestaan ja tämä pelko korostuu niillä vanhuksilla, jotka jo valmiiksi pelkäävät syrjityksi tulemistaan vanhustyön ammattilaisten toimesta. (Jääskeläinen 2004, 145–146.)

Moninaisuuden kunnioittaminen ei näy pelkästään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien vanhusten elämässä, vaan yksilöt huomioonottava kohtelu on kaikkien vanhusten etu. Esimerkiksi vanhainkodeissa, jotka kohtelevat vanhuksia yksilöinä, otetaan huomioon sukupuoleen liittyvät tarpeet. Naisten hiukset laitetaan, miesten parrat muotoillaan, ihmiset puetaan samoin kuin he ovat aiemminkin pukeutuneet, eikä käytetä esimerkiksi sukupuoleettomia yöpukuja ja niin edelleen. Sukupuolisuus ei ole vain seksuaalisuutta, vaan se on oman itsensä ilmaisu joka ei lopu ihmisen ikääntyessä, eikä myöskään siinä vaiheessa, kun ihminen ei itse pysty huolehtimaan itsestään.

7.3 Vanhuus ja seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus

Palvelutaloissa, vanhainkodeissa tai muuten vanhustenhuollon piirissä olevia iäkkäitä seksuaalivähemmistöön kuuluvia henkilöitä ei juurikaan ole tavoitettu kertoamaan kokemuksistaan. Vain harvat ikäihmiset kertovat avoimesti seksuaalisesta suuntautumisestaan ja vielä harvemmalla on kokemusta vanhustenhuollon palveluista avoimesti seksuaalisen vähemmistön edustajana. Vanhusikää koskevia etukäteisodotuksia seksuaalisen vähemmistön näkökulmasta sen sijaan on tutkittu enemmän. Huolten aiheena ovat useimmiten syrjintä, leimaaminen ja häirintä sekä asukkaiden että hoitohenkilökunnan taholta. Huoli muiden asukkaiden suhtautumisesta on sikäli perusteltua, että kielteiset asenteet sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä kohtaan ovat hyvin yleisiä vanhemman väestön keskuudessa. Kielteinen suhtautuminen juontaa juurensa aikaan jolloin homoseksuaalisuus luokiteltiin sairaudeksi ja oli laissa kiellettyä. (Irni & Wickman 2013.)

Syrjinnän pelko sekä henkilökunnan asenteet saattavat aiheuttaa palveluiden välttämisen, syrjäytymistä sekä terveysongelmia. Apua ei tästä syystä välttämättä haeta, vaikka se olisi tarpeen. Hoitohenkilökunnan on usein huomattu ajat-

televan, että vanhustenhuollon piirissä olevien asiakkaiden oletetaan automaattisesti oleva heteroseksuaaleja. (Törmä, Huotari, Tuokkola & Pitkänen 2014, 177.)

Parisuhteen laatu tai oma seksuaalinen suuntautuminen saatetaan salata. Läkäreiden seksuaalisuus on yleisestikin vielä tabu, jolloin seksuaalivähemmistöjen tilanteen voidaan olettaa olevan vieläkin vaikeampi. Asian tekee haasteelliseksi myös se, että iäkkään ihmisen kohdalla seksuaalinen suuntautuminen käsitetään ensisijaisesti seksuaalisuuden kautta, sen sijaan, että se nähtäisiin identiteettikysymyksenä, joka vaikuttaa ihmisen koko elämään ja ihmissuhteisiin. (Irni & Wickman 2013.)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kokema syrjintä tulee konkreettisimmin esille olettamuksena, että kaikki sosiaali- ja terveystalouden asiakkaat ovat heteroja. Olettamuksena on myös, että asiakkaat ovat joko miehiä tai naisia, mutta ei siltä väliltä. Esimerkiksi tiedonkeruulomakkeissa sama asia tulee ilmi hyvin konkreettisesti. Vaihtoehtoina sukupuolen määrittämisessä ovat vain mies ja nainen. Myöskään parisuhdetilannetta selvittäessä vielä melko harvoin vaihtoehtona on rekisteröity parisuhde. Palvelurakenteissa ei oteta huomioon, että ikäihmisissä on ja tulee aina olemaan, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistön edustajia. (Törmä, Huotari, Tuokkola & Pitkänen 2014, 186.)

Seksuaalivähemmistöön kuuluvat joutuvat usein elämään hetero-olettamuksen mukaisesti ja vaikenemaan omasta identiteetistään tai parisuhteestaan. Sisäministeriön teettämässä Selvitys vähemmistöihin kuuluvien ikääntyneiden henkilöiden kokemasta syrjinnästä sosiaali- ja terveystaloudessa – tutkimuksessa haastateltiin yli 55-vuotiaita vähemmistöön kuuluvia henkilöitä heidän kokemastaan syrjinnästä. Tutkimuksessa ilmi tulleet seikat kertovat henkilökunnan tiedonpuutteesta sekä selkeästä hetero-olettamuksesta lähes kaikissa asiakassuhteissa. Mikäli ikääntyvä henkilö ei voi kertoa omasta elämästään sellaisena kuin se on, jää usein paljon oleellista tietoa henkilöstä saamatta ja henkilölle itselleen tulee ulkopuolisuuden tunne, eikä hän tiedä miten asiasta kertoisi. (Törmä, Huotari, Tuokkola & Pitkänen 2014, 189.)

7.4 Ikääntyvien kohtaaminen ja tuen tarve

Tämän hetken ikääntyvien ollessa nuoria, Suomen lain mukaan homoseksuaalisuus ja homoseksuaaliset teot olivat rangaistavia ja homoseksuaalisuus luokiteltiin sairaudeksi. Tästä syystä moni tämän hetken ikääntyvä on joutunut nuoruudessaan salaamaan suuntautumisen ja esimerkiksi transsukupuolisella henkilöllä ei ole ollut samankaltaista mahdollisuutta korjauttaa sukupuoltaan kuin nykyisin. Tästä johtuen sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisilla saattaa tulla eteen tilanteita, joissa satuttavat kokemukset ja oman identiteetin kieltämisen aiheuttamat vaikeudet nousevat vanhuudessa pintaan. Työntekijöiltä vaaditaan erityistä herkkyyttä kohdata näissä tilanteissa ikäihminen, joka saattaa vihdoin kyetä kertomaan vuosikymmeniä salaisuutenaan pitämiä asioita. (Seta i.a.)

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvilla ikäihmisillä on usein harvemmin omia lapsia, ja tästä syystä he ovat riippuvaisempia julkisen sektorin tuottamista vanhuspalveluista. Samaa sukupuolta olevien parien lähiomaisille suunnattua tiedonsaantikäytäntöä on helpottanut hieman parisuhteen rekisteröinti. Tämä kuitenkin vaatii tietynlaista ulostuloa, joka saattaa olla edelleen monelle ikäihmiselle haaste negatiivisten asenteiden ja ennakkoluulojen pelossa. Ammattilainen voi näissä tilanteissa rohkaista tekemään hoitotahdon, johon voidaan määritellä kenelle voidaan antaa asiakasta koskevaa tietoa. (Seta i.a.) Elämänkumppanin tunnistaminen ja tunnustaminen ovat konkreettisia asioita, joilla ammattilaiset voivat helpottaa ikäihmisten pelkoa siitä, että he eivät tule ymmärretyiksi palvelutilanteissa.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvan asiakkaan mielestä on tärkeää, että hänet kohdataan asiantuntevasti ja avoimesti kaikissa vanhuspalveluihin liittyvissä tilanteissa. Vaikka asiakassuhteessa kohtaavatkin ammattilaisen havainnot ja asiakkaan sisäiset kokemukset, on hyvä muistaa, että havaintojen perusteella ei voi ketään asiakasta laittaa lokeroon. Asiakas tulee kohdata hänen omista lähtökohdistaan. Asiakkaan kohtaamisessa pätevät tässä tapauksessa samat säännöt kuin muulloinkin. Kohtaamisessa tärkeää on avoimuus, huomauttaminen ja aito kiinnostus asiakasta kohtaan hänen omine elä-

mänkokemuksineen. Aito kiinnostus asiakasta kohtaan vaatii alan ammattilaiselta omien ennakkoluulojen hälventämistä ja asennoitumista aidosti asiakkaan tilanteeseen. (Vilkkä 2010, 85–90.)

8 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS PÄIHDE- JA MIELENTERVEYSTYÖSSÄ

8.1 Seksuaalisuus ja päihde- ja mielenterveystyön asiakkaat

Päihdeongelmat saattavat olla yleisempiä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla kuin muulla väestöllä. Vähemmistöjen kohtaamispaikat ovat usein alkoholikeskeisiä ja useinkaan vähemmistöön kuuluvalla ei ole sellaista perhettä, joka vaatisi paljon aikaa vapaa-ajalla. Vapaa-aikaa vietetäänkin enemmän baareissa ja ravintoiloissa, joissa kohdataan muita vähemmistöihin kuuluvia. Omaan erilaisuuden kokemiseen liittyviä paineita saatetaan myös purkaa alkoholinkäytöllä ja varsinkin seksuaalivähemmistöihin kuuluvilla naisilla on vähemmän alkoholinkäyttöön liittyviä estoja kuin heillä, joilla on paineita perinteiseen feminiiniseen heteroseksuaaliseen käyttäytymismalliin. (Lehtonen 2006, 66.)

Myös mielenterveyden ongelmat ja itsetuhoisuus ovat yleisempiä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvilla ja siitä syystä Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (2014, 148) suosittaakin Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelmassa 2014–2020 mielenterveyspalveluihin pääsyn nopeuttamista näihin vähemmistöihin kuuluville. Mielenterveysongelmat eivät aina liity seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuteen, mutta mielenterveysongelmien voidaan olettaa vaikuttavan päihteiden käyttöön samoin kuin muillakin asiakkailla. (Lyden 2007, 17).

Monet seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvistä määrittelyistä ovat kuulleet vielä lähiaikoina lääketieteellisiin häiriödiagnooseihin. Esimerkiksi transvestisuus poistui tautiluokituksesta vuonna 2011 ja homo- ja biseksuaalisuus vuonna 1981. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat saattavatkin edelleen pelätä, että heidän mielenterveysongelmansa liitetään automaattisesti seksuaalisuuteen tai sukupuoleen, ja näin varsinaiseen ongelmaan keskittyminen jää vähemmälle. Ympäristön aiheuttamat heteronormatiiviset paineet saattavat myös olla osatekijänä mielenterveys- ja päihdeongelmien synnyssä. Paineet voivat aiheuttaa vähemmistöön kuuluvassa masennusta, ahdistusta, stressiä ja epäselvyyttä omasta minäkuvasta. (Lehtonen 2006, 68.)

Yhteisön syrjintä tai tunne syrjinnästä aiheuttaa yhä tänäkin päivänä muuttoliikettä pieniltä paikkakunnilta isompiin kaupunkeihin. Muutto vieraalle paikkakunnalle aiheuttaa kuitenkin usein olemassa olevien verkostojen heikkenemistä ja tästä johtuen ihmiset usein etsivät uusia verkostoja homomyönteisistä ravintoloista. Verkostojen rakentamiseen liittyy tällöin usein runsastakin alkoholinkäyttöä ja mahdollisesti myös muita päihdekokeiluja. (Lyden 2007, 19.)

8.2 Eettisyys päihde- ja mielenterveystyössä

Eettisyys päihde- ja mielenterveystyössä perustuu sekä omassa elämässä tapahtuvan henkisen kasvun kautta tapahtuvaan eettisyyden kehittymiseen että ammattieettiseen toimintaan, johon kuuluu myös omasta pätevyydestä huolehtiminen. Ala ja asiakkaat muuttuvat, joten työntekijän on muututtava ja kehityttävä niiden mukana. Asiakkaan asemaan eläytyminen on asia jota pidetään kaiken eettisyyden perustana, joten on hyvä ainakin joskus ajatuksissa vierailta myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten maailmassa ja katsoa miltä oma toiminta sieltä katsottuna näyttää. Muiden ihmisten arvostaminen tulee itsensä arvostamisen kautta ja nämä arvostukset näkyvät työssä tekoina. (Saarelainen 2003, 205–206.) Riskinä on, että jos työntekijä katsoo asiakasta vain omien kulttuurillisten arvojensa ja oman moraalisen hyvään ja pahaan asennoitumisen kautta hän ei välttämättä löydä asiakkaan kanssa yhteisymmärrystä ja tällöin työntekijä voi viestiä asiakkaalle omaa paheksuntaansa joko sanallisesti tai sanattomasti. Moralismi ei kuulu päihde- ja mielenterveystyöhön, vaan työntekijän tulisi tunnistaa omat asenteelliset rajansa ja osata myös kyseenalaistaa niitä. Omista rajoistaan on hyvä puhua esimerkiksi työohjauksessa, ja miettiä millaiset asiakkaat itsestä tuntuvat epämiellyttäviltä, tai mitkä asiat muuten herättävät negatiivisia tunteita. (Vuori-Kemilä 2003, 75–76.)

Päihde- ja mielenterveystyöhön liittyy aina valtaa ja vastuuta. Asiakkaiden tilanne saattaa olla sellainen, että he eivät pysty puolustamaan omia oikeuksiaan. Asiakkaalla tulee kuitenkin olla aina aktiivinen rooli kohtaamisissa, ja hänen itsemääräämisoikeuttaan on pidettävä ensisijaisena. Työntekijän vallankäyttö voi tähdätä

asiakkaan edun mukaisten muutosten saavuttamiseen ja itsemääräämisoikeuden vahvistamiseen, tai se voi näkyä negatiivisena asiakkaan holhouksena tai asiakkaan joidenkin tarpeiden ja viestien sivuuttamisena. (Vuori-Kemilä 2003, 71–72.) Tällaisia viestejä voivat olla asiakkaan parisuhteisiin, seksuaalisuuteen tai sukupuolen kokemiseen liittyvät asiat, joiden ei ehkä nähdä aina liittyvän asiakkaan muihin ongelmiin tai olevan mahdollisesti niiden taustalla.

8.3 Kohtaaminen ja tuen tarve

Päihdepalvelujen osastot saattavat olla sukupuolten mukaan jaoteltuja ja asiakkaiden, jotka eivät ilmaise sukupuoltaan tyypillisesti tai koe kuuluvansa siihen sukupuoleen, johon muut hänet sijoittavat. Tällöin voi olla vaikeaa löytää palveluja, joissa hänen ei tarvitse pelätä joutuvansa epäasiallisen käyttäytymisen kohteeksi. Sukupuolivähemmistöön kuuluvan asiakkaan energia saattaa mennä asian selittelyyn ja sukupuolen jatkuvaan tunnustamiseen, eikä hän tällöin pysty välttämättä keskittymään tarjolla olevaan hoitoon ja apuun. (Lyden 2007, 12.)

Päihdetyöntekijöillä voi olla itsellään hyvin stereotyyppisiä mielikuvia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvista, eikä niitä aina yhdistetä esimerkiksi päihdeongelmiin tai ongelmiin esimerkiksi henkilökohtaisen hygienian hoidossa. Homomiehet voidaan esimerkiksi nähdä trendikkäinä ja iloisina, eikä jatkuvasti päihdyneinä ja epäsiisteinä kadunmiehinä. Näissä tilanteissa työntekijältä voi jäädä huomaamatta, että asiakkaalla on taustalla ongelmia, jotka liittyvät oman seksuaalisuuden tai sukupuolen kokemaan. Ihmistä ei näissä tilanteissa osata auttaa kokonaisuutena. Työntekijöiden onkin hyvä pohtia omia ennakkokäsityksiään jo ennen asiakaskohtaamisia, etteivät ne vaaranna kohtaamisen tuloksia. (Lyden 2007, 23.)

9 SEKSUAALISUUDEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS MONIKULTTUURISUUSTYÖSSÄ

9.1 Seksuaalisuus eri kulttuureissa ja uskonnoissa

Maahanmuuttajilla on paljon suomalaisesta kulttuurista poikkeavia seksuaalisuuteen liittyviä kulttuuris-uskonnollisia arvoja. Onkin tärkeää, että osana kotoutuskoulutusta hälvennetään näitä ennakkoluuloja. (Väestöliitto 2009, 35.) Seksuaalisuuteen liittyvät asenteet opitaan lapsuudesta alkaen ympärillä vallitsevan uskonnon ja kulttuurin mukaisesti. Suomi on muuttunut nopeasti monikulttuuriseksi maaksi ja onkin tärkeää huomioida, että vaikka sosiaaliohjauksessa tulee kunnioittaa erilaisia tapoja ja asenteita, niin seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta puhuttaessa on kunnioitettava Suomen lakia ja pyrkimyksiä tasa-arvon toteutumiseen. Monet maahanmuuttajat tulevat maista, joissa esimerkiksi homoseksuaalisuus on rikos ja sairaudeksi luokiteltava asia. On tärkeää tuoda myös näille maahanmuuttajille tiedoksi, että Suomessa seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus koetaan normaalina ihmisten moninaisuutena ja että ihmisten syrjiminen on aina tuomittava teko. Ammattilaisen on hyvä itse tiedostaa, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ihmiset ovat osa jokaista kulttuuria.

Osa maahanmuuttajista tulee myös maista joissa seksuaalisuudesta keskustellaan avoimesti ja asenteet ovat vapaammat kuin Suomessa. Yksilölliset erot asenteissa ovat myös suuria, riippumatta siitä, millaisesta kulttuurista ihmiset ovat kotoisin. Maantieteellisesti suurin osa maahanmuuttajista tulee Suomen naapurimaista eli entisestä Neuvostoliitosta tai Venäjältä ja Virosta. Näiden jälkeen suuri maahanmuuttajaryhmä on islamilaisista maista tulevat ihmiset, joista esimerkkeinä mainittakoon Somalia, Irak sekä Turkki. (Terveystieteiden tutkimuskeskus 2014, 75.) Maahanmuuttajien seksuaalisuuteen ja sukupuolisuuteen liittyvät normit voivat olla hyvin erilaisia kuin mitä suomalaisten sosiaalialan ammattilaisten. Tämä saattaa aiheuttaa ongelmia ja väärinkäsityksiä sosiaalipalveluissa. Kielivaikeudet, vuorovaikutuksen ongelmat ja tiedon puute voivat myös estää

maahanmuuttajia puhumasta omista tarpeistaan ammattilaisille ja hakeutumasta seksuaaliterveyspalveluihin. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014, 82.)

9.2 Seksuaalisuus islamilaisessa kulttuurissa

Käsitlemme tässä työssä tarkemmin seksuaalisuutta islamilaisessa kulttuurissa, sillä islamilaisseurakuntiin kuuluvan väestön määrä Suomessa on nopeassa kasvussa. Vuonna 2004 islamilaisseurakuntiin kuului 2 833 henkilöä ja vuonna 2014 11 125 henkilöä. (Tilastokeskus 2013). Monet Suomessa asuvat muslimit eivät kuulu seurakuntiin tai yhdyskuntiin, joten on vaikeaa tehdä arviota muslimien kokonaismäärästä. Yleinen arvio on kuitenkin, että Suomessa asuu noin 50 000-60 000 muslimia.

Seksuaaliterveys ja islam yhdistyvät mielikuvissa usein pelkäsi pidättyväisyydeksi, naisten hunnuttamiseksi ja jopa erittäin raaoksi ympärileikkauksiksi. Islam on kuitenkin uskonto, jossa yhdistyy sekä perinteinen uskonto, eri maiden kulttuurit että ihmisten elämäntavat. Seksuaaliterveyteen liittyviä huonoja ja hyviä tapoja sekä uskomuksia liittyy islamiin uskontona, mutta vielä enemmän alueellisesti esiintyvänä perinteinä eri puolilla islamilaista maailmaa. (Akar & Tiilikainen 2009, 10–11.) Huomasimme aihetta tutkiessamme, että homoseksuaalisuuteen suhtaudutaan yleensä kielteisesti jokaisessa islamin suuntauksessa.

Islamilaista maailmaa leimaa yhteisöllisyys, ja asiat, joita meillä pidetään yksityisinä, kuuluvatkin muslimeilla usein koko perheelle tai yhteisölle. Neitsyyden menetytys, itsetyydytys ja seurustelu ovat asioita, joista Pohjoismaissa on keskusteltu moraalikysymyksinä viimeksi 1950–60-luvuilla, mutta islamilaisessa maailmassa nämä kysymykset ovat edelleen hyvin voimakkaasti tätä päivää. Neitsyyden menettämistä, tai tarkemmin immenkalvon puhkeamista, pelätään jopa niin paljon, että naisten itsetyydytys ja gynekologiset tutkimukset ovat tämän varjolla asioita, joihin saatetaan suhtautua pelolla. (Akar & Tiilikainen 2009, 22.)

Seksuaalisuutta pidetään islamilaisessa maailmassa positiivisena viettinä, mutta samaan aikaan seksuaalisuuden ajatellaan kuuluvan vain miehen ja naisen väli-

seen avioliittoon. Seksi koetaan olennaisena osana avioliittoa, jopa niin olennaisena, että puoliset ovat liitossa velvollisia tyydyttämään toistensa seksuaaliset tarpeet. Avioliitot solmitaan nuorena ja eronneita ihmisiä kannustetaan avioitumaan uudelleen. Avioliitto antaa oikeutuksen seksin harrastamiseen ja näin suojaa haureudelta ja synniksi luettavilta, mutta silti luonnollisilta kiusauksilta. (Akar & Tiilikainen 2009, 38–39.) Seksuaalisuus, tai oikeammin seksuaalinen houkuttelevuus on asia, mitä islamilaisessa maailmassa tulee sekä miesten että naisten peittää vaatetuksellaan ja käytöksellään. (Akar & Tiilikainen 2009, 41).

Ehkäisyyn suhtaudutaan islamissa positiivisesti. Jopa erittäin vanhoillisissa maissa, kuten Iranissa, jaetaan ehkäisyvälineitä ilmaiseksi ja tiedostetaan hallitsemattoman väestönkasvun mukanaan tuomat ongelmat. Aborttiin suhtaudutaan vaihtelevasti, toisissa maissa se sallitaan sosiaalisista syistä ja toisissa vain, jos äidin terveys on vaarassa. (Akar & Tiilikainen 2009, 26–28.)

9.3 Asiakaskohtaukset toisista kulttuureista tulevien asiakkaiden kanssa

Suomalaisessa kulttuurissa arvostetaan suoraan asiaan menemistä ja väljyyttä sosiaalisissa suhteissa. Suomalaiset hoitavat ensisijaisesti omia ja lähiperheen asioita, kun taas monesta muusta kulttuurista tulevat ovat tottuneet huolehtimaan samalla kertaa sekä omat että lähisuvun ja naapureidenkin asiat. Asiakastilanteissa arvostetaan tuttuutta ja ennen varsinaista asian hoitamista keskustellaan kevyesti kuulumisista ja yhteisistä tuttavista. Sanattomalla viestinnällä on suuri merkitys ja suomalainen hiljaisuus ja vähäeleisyys voidaan kokea kiinnostuksen puutteena. Väärintulkintoja tapahtuu helposti ja yksittäisten ihmisten käytösten perusteella voidaan tehdä yleistyksiä kokonaisista ryhmistä, tietystä kulttuurista tulevista asiakkaista tai työntekijöistä. (Hallenberg 2008, 75.)

On hyvä tiedostaa, että fyysinen läheisyys islamilaisesta kulttuurista tulevien, samaa sukupuolta olevien ihmisten keskuudessa saattaa näyttää suomalaisista flirttailulta, mutta liittyy vahvasti ystävyuden osoittamiseen ja ihmissuhteiden läheisyyteen. Fyysinen läheisyys ei siis tarkoita, että islamilaisesta kulttuurista tulevilla olisi vapaamielinen suhtautuminen samaa sukupuolta olevien henkilöiden

seksuaalisiin suhteisiin. Läheisyys eri sukupuolta olevien henkilöiden kohdalla nähdään islamilaisessa kulttuurissa seksuaalisena, ja jopa saman suvun, eri sukupuolta olevat ihmiset, istuvat häissä eri puolilla huonetta. Kaikenlaista kontaktia vieraisiin, eri sukupuolta oleviin henkilöihin, vältetään jopa niin paljon, että pelkkä kättely tai katsekontakti voi tuntua kiusalliselta. (Hallenberg 2008, 81.)

Maahanmuuttajien kohtaamisissa on huomioitava, että seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluva maahanmuuttaja ei välttämättä saa tukea omasta lähipiiristään tai yhteisöstään. Leimaantumisen pelko voi olla suuri ja yhtä aikaa useampaan vähemmistöön kuuluva ihminen saattaa tuntea hyvinkin suurta erilaisuutta. Asiaa salaillaan ja sen mahdollisuus saatetaan kieltää hyvinkin jyrkästi. Ammatilaisen on hyvä osata korostaa ihmisten yksilöllisyyttä ja tuoda esiin, että usein ihminen kuuluu useampaan kuin yhteen vähemmistöön tai ryhmään. Kolmas sektori tarjoaa palveluja myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuulville maahanmuuttajille ja ainakin Helsingissä Helsingin seudun Seta Ry tarjoaa neuvontaa ja ryhmätoimintaa näiden kysymysten kanssa painiville maahanmuuttajille. (Väestöliitto 2009, 44.)

Kieliongelmissa kannattaa käyttää samaa sukupuolta olevaa tulkkiä asiakkaan apuna. Asiakas ei välttämättä kuitenkaan halua käyttää tulkkiä, sillä Suomessa monet etniset ryhmät ovat niin pieniä, että samaa kieltä puhuvat voivat olla keskenään entuudestaan tuttuja. Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta puhuttaessa ei tulkkina voi myöskään toimia asiakkaan lapsi tai sukulainen. Asiakkailla ei välttämättä ole myöskään tietoa vaitiolovelvollisuudesta tai luottamuksellisuudesta, joten ne kannattaa ottaa puheeksi heti keskustelun aluksi. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 200–201.) Asiakaskohtaamisissa on hyvä korostaa, että keskustelussa edetään asiakkaan ehdoilla ja häntä kunnioittaen. On myös hyvä korostaa, että omaa seksuaalisuuttaan tai sukupuolisuuttaan pohtivat ihmiset läpikäyvät samoja asioita, on heidän kulttuuritaustansa minkälainen tahansa.

10 OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS

10.1 Opinnäytetyön tarkoitus ja tavoitteet

Kehittämispainotteisena opinnäytetyönä eli produktiona tuotettu opas on osa opinnäytetyötämme. Produktio on yleensä melko lyhytkestoinen prosessi. Tarkoituksena oli tuottaa jokin palvelu tai tuotos tiettyä käyttäjäryhmää varten. (Diakonia-ammattikorkeakoulu 2010, 33.) Opinnäytetyömme idea lähti omakohtaisesta halusta lisätä sukupuolen ja seksuaalisuuden ammatillista kohtaamista sosiaalialan asiakastyössä. Seksuaalisuus on olennainen osa ihmisyyttä ja sen ilmaisu- ja ilmenemismuodot ovat moninaiset. Halusimme tuottaa opiskelijoita palvelevan oppaan, josta olisi hyötyä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden kohtaamisiin liittyvissä asioissa jo harjoitteluihin mentäessä.

Opinnäytetyön tavoitteena oli koota yhteen tietoa seksuaalisuudesta ja sukupuolen moninaisuudesta eri asiakasryhmissä. Sosionomin työkenttä on laaja jolloin asiakkaat ovat hyvin eri-ikäisiä ja eri elämäntilanteessa. Asiakasryhmät valikoituivat Diakonia-ammattikorkeakoulun sosionomien koulutusohjelman opintokokonaisuuksien perusteella. Käsiteltävät asiakasryhmät opinnäytetyössämme ja produktiossa ovat: nuoret, perheet, vammaiset, ikääntyvät, mielenterveys ja päihdeongelmaiset, sekä monikulttuuriset asiakkaat.

Seksuaalisuudesta ja sukupuolen moninaisuudesta on saatavilla tietoa runsaasti, mutta saatavilla oleva tieto on joko yleistä tietoa asiasta tai kohdennettu vain tietty ikä tai elämäntilanne huomioon. Esimerkiksi useat Raha-automaattiyhdistyksen rahoittamat projektit ovat tuottaneet eri ammattikunnille suunnattua aineistoa, jota käytimme sekä lähdemateriaalina että inspiraationa työtä tehdessämme.

Halusimme opinnäytetyömme kautta koota tietoa yhteen sekä tuoda esille seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden huomioimisen eri elämäntilanteiden ja -vaiheiden kautta. Valitsimme lähteiksi uutta aineistoa, sillä halusimme, että työssämme näkyy 2000-luvun ilmapiiri. Koimme, että juuri 2000-luvulla on Suo-

messa päästy eteenpäin esimerkiksi keskustelussa tasa-arvoisesta avioliitosta ja sen myötä myös keskustelu sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen asemasta yhteiskunnasta on saanut laajan kuulijakunnan. Lähdemateriaalina kotimainen materiaali sopi työhömmä parhaiten, sillä aihe on sidoksissa ympäröivään kulttuuriin ja työtapoihin.

10.2 Oppaan laadinta

Oppaan tärkeitä ominaisuuksia ovat yleistajuisuus, käytännöllisyys, ajantasaisuus, päivitettävyyt sekä käyttäjäkeskeisyys (Jussila 2006, 25). Rentolan (2006, 92–93) mukaan mietittäessä oppaan sisältöä, olisi hyvä lähteä liikkeelle sen lukijakunnan tarpeista. Oppaan tavoitteena on auttaa lukijaa tietämään, tekemään ja oppimaan uutta. On tärkeää määritellä se, minkälainen lukijan aiempi tietämys aiheesta on. Lukijoiden tarpeiden pohdinnassa kysymykset: Millaisissa tilanteissa ja mistä syystä lukijat tarttuvat tekstiin ja mitä he tekstillä tekevät, auttavat kirjoittajaa punnitsemaan oleellista tietoa (Uimonen 2005, 212–213.) Opasta laatiesamme oletimme opiskelijoilla olevan perustietoa sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta. Halusimme tuoda oppaaseen mahdollisimman vähän terminologiaa, sillä koimme, että oppaan pääasiallisena fokuksena on saada opiskelijat ajattelemaan omaa toimintaansa ja sen merkitystä asiakastilanteissa. Tärkeintä mielestämme on asiakkaan hyvä ja arvostava kohtaaminen, ei niinkään se, kuinka paljon tietää ja osaa käyttää eri termejä, jotka liittyvät sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen.

Tekstistä on hyvä karsia pois kaikki ylimääräinen ja säilyttää se, mikä on lukijalle tarpeellista, kiinnostavaa ja josta on eniten hyötyä. Oppaan luettavuuden kannalta on hyvä huomioida myös se, että lukija ei välttämättä käy koko tekstiä läpi alusta loppuun, vaan opas voi toimia myös hakuteoksena, josta etsitään vain haluttua tietoa. (Uimonen 2005, 228.)

Opinnäytetyön teoriaosaa varten kävimme läpi kirjoja, artikkeleja, tutkimuksia, verkkosivuja sekä projekteja käsiteltäviin aihealueisiin liittyen. Aineistona käytettiin mahdollisimman uutta, 2000-luvulla tuotettua materiaalia. Materiaalia etsittiin

vain luotettavista lähteistä ja verkkojulkaisuista. Teoriaosuuteen pyrittiin kirjoittamaan jokaiseen eri osa-alueeseen sisällöllisesti mahdollisimman yhteneväistä tekstiä. Teoriaosaan kootun tiedon pohjalta valitsimme oppaaseen ne asiat, jotka koimme tärkeiksi ja huomioitavaksi kunkin asiakasryhmän kohdalla ja jotka mahdollisesti saattavat tietyllä tapaa vaikuttaa asiakaskohtaamiseen.

Oppaan tavoitteena on erottua persoonallisuudellaan muista vastaavanlaisista tuotteista. Tästä syystä oppaan ulkonäköön on hyvä kiinnittää huomiota. Oppaan ja tekstin koko on hyvä huomioida suhteessa sisällön määrään (Vilkkä & Airaksinen 2003, 52.) Oppaan ulkonäkö haluttiin pitää mahdollisimman selkeänä ja yhteneväisenä. Halusimme välttää liian monimutkaista esitysasua, kaavioita ja taulukoita. Oppaan kirjainfontit valittiin koko oppaan kohdalla yhteneväksi ja värit pidettiin neutraaleina sekä sellaisina, että oppaan ulkoinen olemus ja selkeys eivät muutu, jos se tulostetaan mustavalkoisena. Käytetyt kuvat kuvittaja on piirtänyt oppaan sisältö ja aihepiiri huomioiden ja juuri opasta varten. Kuvia suunniteltiin ryhmässä, jossa oli monia eri-ikäisiä ihmisiä ja kiinnitimme kuvissa erityistä huomiota siihen, että ne ovat positiivisia, eivätkä loukkaa ketään. Halusimme myös kuvien olevan yhteneväiset sekä sellaiset, että niitä ei ole muissa yhteyksissä käytetty.

10.3 Oppaan arviointi

Esittelimme oppaan tammikuussa 2015 pidetyssä opinnäytetyöseminaarissa. Saimme palautetta oppaastamme sekä opettajilta että opiskelijoilta, joita seminaarissa oli lähemmäs kolmekymmentä. Pyysimme palautetta sekä sisällöstä että ulkoasusta. Opettajien palautteessa sisältöön toivottiin enemmän tekstiä sukupuolen ja seksuaalisuuden määrittelyyn ja ehdotettiin, että muutamia termejä avattaisiin. Olemme itse koko prosessin ajan halunneet välttää sitä, että oppaasta tulee käsitekeskeinen. Koimme, että näistä kappaleista avautuu olennaiset asiat emmekä tämän ehdotuksen pohjalta tehneet muutoksia oppaaseen. Oppaan tarkoitus on keskittyä asiakkaan kohtaamiseen eikä terminologiaan. Palautteen pohjalta lisäsimme myös oppaan loppuun aiheryhmittäin teoksia tai julkaisuja, joiden koimme olevan hyviä luettavaksi aiheesta lisää kiinnostuneille.

Opiskelijoilta saatu palaute oli pääosin positiivista. Haasteeksi palautteen saamiselle ylipäättään muodostui aika, sillä seminaariin osallistui paljon opiskelijoita ja esiteltäviä töitä oli useampi. Tästä syystä palaute jäi hieman pintapuoliseksi, koska aikaa oppaan läpikäymiseen oli vähän.

Latasimme oppaan sekä muutaman kysymyksen kommentoitavaksi oman aloitusryhmämme yhteiselle Facebook-sivulle. Pyysimme palautetta sekä kommentteja siitä, kokivatko opiskelutoverimme saavansa lisää tietoa sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta, kaivattiinko jotain lisää sekä mitä mieltä oltiin oppaan ulkoasusta. Pyysimme heitä pohtimaan olisiko oppaasta ollut hyötyä opintojen alkuvaiheilla, jos sellainen olisi silloin jaettu. Toivoimme myös yleistä keskustelua oppaasta sekä mahdollisia muutosehdotuksia.

Saadun palautteen perusteella opas koettiin toimivaksi ja sisällöllisesti hyväksi. Muutamia hyviä ehdotuksia esimerkiksi sukupuolisensitiivisyydestä ja avoimesta kohtaamisesta annettiin ja näiden kommenttien perusteella lisäsimme niistä opinnäytetyöhön kappaleet. Oppaaseen emme lisänneet enää mitään, sillä koimme näiden lisättyjen asioiden jo sisältyvän oppaassa olevaan materiaaliin. Opas koettiin hyvin informatiivisena ja helppolukuisena. Ulkoasua pidettiin selkeänä ja siistinä. Värien valinta sekä tekstin fonttia pidettiin sopivana ja selkeänä eikä liikaa huomiota herättävänä. Oppaan kuvista saimme sekä positiivista, että negatiivista palautetta. Osa koki kuvat hyviksi ja piristäviksi ja osa oli sitä mieltä, että ne ovat hieman lastenkirjamaisia. Olimme itse tyytyväisiä kuviin, joten jätimme ne oppaaseen.

Aikataulun vuoksi emme lähettäneet opasta muualle kommentoitavaksi. Koimme myös, että opiskelijoiden palaute oli tärkeintä, koska opas on laadittu juuri opiskelijoita ajatellen. Vaikka opas on laadittu opiskelijoita ajatellen, uskomme, että sitä voi hyödyntää myös muutkin sosiaalialan ammattilaiset jotka ovat jo työelämässä. Sisältö on kuitenkin sellainen, jonka tarkoituksena on herättää ammattilaista miettimään oman toimintansa merkitystä eri asiakkaiden kanssa.

11 POHDINTA

11.1 Sosionomi nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa

Yhteiskunta on muuttunut nopeasti 2000-luvulla. Vaikka suvaitsevaisuus seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä kohtaan on lisääntynyt, ovat yksilölliset ja alueelliset erot yhä suuria. Muuttoliike kaupunkeihin on lisännyt vähemmistöihin kuuluvien osuutta varsinkin Helsingissä ja Tampereella. Vastaavasti pienillä paikkakunnilla työskentelevien sosiaalialan ammattilaisten kohtaamiset vähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden kanssa saattaa olla vähäisempää. Ammattilaisia tarvitaan tukemaan varsinkin niitä henkilöitä, jotka eivät pysty, tai halua puhua omassa lähipiirissään avoimesti seksuaalisuudesta tai sukupuoleen liittyvistä kysymyksistä. Näitä ovat usein vanhukset, nuoret ja monet maahanmuuttajatkin.

Eri-ikäisten vähemmistöjen asemaa on pyritty tuomaan esiin ja parantamaan erilaisin projektein. Tämä toki vie asiaa eteenpäin, mutta koemme että vähemmistöjen aseman parantaminen pelkkien projektien kautta ei riitä. Alan ammattilaisten halu ja kyky parantaa vähemmistöjen asemaa ja oikeuksia on yksi askel eteenpäin tasavertaisessa yhteiskunnassa.

Ammattilaisilla tulee olla halu ymmärtää erilaisuutta ja halun lisäksi tarvitaan tietoa erilaisista ilmiöistä, joihin ei välttämättä ole edes pitkän elämäkokemuksen kautta törmännyt. Ihmissyyteen mahtuu monenlaisia ilmiöitä, jotka voivat tuntua itsestä vierailta ja monesti tiedon lisääminen vähentää näihin ilmiöihin liittyviä ennakkoluuloja tai pelkoja. Vähemmistöt jakautuvat pieniin erityistä tukea tarvitseviin ryhmiin ja osa ryhmistä saa äänensä kuuluviin omien liittojen ja yhdistysten kautta, kun taas toiset ryhmät jäävät vaille suurta tutkimusta ja tietoa. Huomasimme, että esimerkiksi sateenkaariperheistä ja -nuorista löytyi paljon tietoa, kun taas seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvista päihde- ja mielenterveyspuolen asiakkaista oli todella vaikeaa löytää lähdekirjallisuutta ja tutkimuksia.

Nuorten ja vammaisten seksuaalioikeudet on kirjoitettu pohjautuen YK:n ihmisoikeuksien julistukseen ja muillekin oikeudet löytyvät yleisellä tasolla. Eri asiakas-

ryhmien kanssa toimivien sosionomien tulee kuitenkin miettiä miten oikeudet näkyvät omien asiakkaiden arjessa ja onko jotain mitä itse voisi tehdä, jotta myös seksuaalisuus otetaan huomioon asiakkaita ohjattaessa. Opinnäytetyötä tehdessä tuli hyvin esiin, miten sosiaalialan ammattilaiset voivat asiallisella tiedolla ja positiivisella asenteella antaa luvan asiakkaille olla omina itsenään kaikissa asiakas-kohtaamisissa. Luvan antamista tarvitaan myös tilanteissa, joissa asiakas kokee olevansa poikkeava, erilainen tai pelkää tulevansa syrjityksi. Sosionomin ammatillisuuteen kuuluu erilaisuuden ymmärtäminen, eikä seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus tässä asia ole poikkeus. Uskomme, että koulutuksen myötä näistä asioista keskusteleminen ja uusien näkökulmien vieminen työyhteisöihin on helpompaa. Uuteen opetussuunnitelmaan Diakonia-ammattikorkeakoulussa sisällytetty Seksuaalisuuden ammatillinen kohtaaminen –kurssi tuo jokaiselle tulevalle sosionomille pohdittavaksi myös tämän asian huomioimisen tulevassa ammatissaan.

11.2 Opinnäytetyöprosessi ja jatkokehittämissuositus

Opinnäytetyömme tarkoituksena oli koota yhteen teoretietoja sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta sekä näiden asioiden huomioimista sosiaalialan asiakastyössä. Teoretiedon pohjalta laadittiin opas Diakonia-ammattikorkeakoulun käyttöön. Uusi opintosuunnitelma sosionomikoulutuksessa on muuttunut etenemistavaltaan hieman aiemmasta. Koemme, että oppaan jakaminen ensimmäisen opiskeluvuoden loppupuolella olisi paras ajankohta. Tällöin on muodostunut jo kuva opintojen sisällöstä, mutta harjoittelut ja itse ammatillinen oppiminen eri asiakasryhmien kohdalla on vielä edessä. Tämä ajankohta mahdollistaisi sen, että opas saisi opiskelijoita ajattelemaan tapaansa kohdata asiakkaita ja kiinnittämään huomiota omiin ajattelutapoihinsa ja käsityksiinsä jo ennen ensimmäistä harjoitteluun menemistä.

Lyhyen aikavälin tavoitteena oli luoda opas sosionomiopiskelijoille. Pidemmän aikavälin tavoitteena on lisätä sosiaalialan tulevien ammattilaisten tietämystä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen kohtaamisesta eri asiakasryhmissä. Yhtenä

opinnäytetyömme tavoitteena oli myös saada tulevat ammattilaiset huomioimaan, että asiakas tulee kohdata yksilönä, ilman ennakko-oletuksia hänen sukupuolestaan tai seksuaalisesta suuntautumisestaan.

Opinnäytetyön lyhyen aikavälin tavoitteeksi asetettu opas saatiin tehtyä ja siitä saatiin palautetta sekä opettajilta että kanssaopiskelijoilta. Pidemmän aikavälin tavoitteen arviointi on tässä vaiheessa vaikeaa ja se on pitkälti riippuvainen siitä, kuinka paljon opasta tullaan hyödyntämään tulevien sosionomiopiskelijoiden kanssa.

Halusimme tehdä opinnäytetyön yhdessä, sillä aiemmin opiskelujen aikana tehdyt tehtävät olivat sujuneet hyvin ja työnjako oli aina osoittautunut toimivaksi. Lisäksi koimme, että pystyisimme keskustelemaan asioista niin, että lopputulos oli molempia tyydyttävä ja monipuolinen. Aihealue oli molemmille heti alusta asti selkeä, koska se kiinnosti molempia ja koimme, että sitä oli käsitelty liian vähän omien opintojemme aikana. Tästä syystä halusimme nostaa aihetta näkyvämmäksi.

Etsimme yhteistyökumppaneita, mutta se osoittautui haasteelliseksi sillä joko aihe tai työhön toivottu sisältö eivät kohdanneet. Aiheemme tarkentui esitettyämme suunnitelmamme seminaarissa ja sieltä saadun palautteen pohjalta totesimme itsekkin, että aiheemme sellaisenaan olisi ollut liian laaja, ja sen toteuttaminen olisi ollut liian työlästä. Aihe tarkentui opinnäytetyöseminaarissa keväällä 2014 ja yhteistyökumppaniksemme tuli Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Tiedon rajaaminen oli välillä haastavaa, sillä materiaalia oli paljon. Pohdimme useaan kertaan minkälaisen opinnäytetyön sisällön haluaisimme olevan. Koimme parityön hyödylliseksi, sillä epävarmoissa tilanteissa oli mahdollista keskustella ja pohtia yhdessä asiaa. Dialogisuus välillämme on aina ollut avointa ja suoraa. Olemme keskustelleet sisällöstä paljon ja tuoneet ilmi omat toiveemme. Mielipiteemme sekä teoriaosuudesta että oppaasta ovat olleet melko yhteneväiset eikä suuriin kompromisseihin ole ollut tarvetta. Olemme myös muokanneet ja korjanneet tekstiä ilman, että toiselta on tarvinnut erikseen asiasta kysyä. Aikataulujen yhteensovittaminen ei aiheuttanut haastetta, sillä sovimme jo prosessin alussa,

että teemme selkeän työnjaon ja toimimme sen mukaan. Missään vaiheessa prosessia emme kokeneet, että kumpikaan olisi panostanut työhön toista vähemmän. Näimme myös hyväksi, että kirjoitustyyliimme on hyvin samanlainen. Koimme tärkeäksi, että työmme on yhtenäinen ja kahden eri kirjoittajan tyyli ei näy työn sisällössä. Tässä onnistuimme mielestämme erittäin hyvin.

Koko prosessin ajan eniten haastetta on ollut materiaalin rajaamisessa sekä teoriaosuuden saamisessa yhtenäiseen sisällölliseen muotoon. Aikataulu opinnäytetyön eteenpäin saattamiseksi osoittautui välillä haastavaksi muiden opintojen ohella. Pidimme kuitenkin kiinni yhdessä sovitusta aikataulusta ja saimme tavoitteet toteutetuksi sovitusti.

Oppaan laadinta yhdessä sujui hyvin, sillä kummallakin oli yhtenevä näkemys siitä, minkälaiselta haluaisimme oppaan näyttävän, ja mitä asioita halusimme oppaassa olevan. Opas kasattiin yhdessä ja muokattiin saadun palautteen pohjalta sen verran, kun koimme tarpeelliseksi. Halusimme oppaan säilyttävän sen muodon, jonka koimme yhdessä hyväksi ja sellaiseksi, jonka uskomme hyödyttävän jatkossa tulevia opiskelijoita.

Opinnäytetyöstämme jätimme pois lasten sukupuolen ja seksuaalisuuden kehittymisen. Koimme, että se on tähän opinnäytetyöhön liian laaja kokonaisuus ja poikkeaa kuitenkin nuoren ja aikuisen ihmisen seksuaalisuudesta ja sukupuolisuudesta ja niiden kehittymisestä paljon. Iso osa sosionomiopiskelijoista kuitenkin tavoittelee opinnoissaan LTO-kelpoisuutta joten jatkokehittämissuhteuksena nostamme lasten seksuaalisuuden kehittymisen tarkastelun sekä sukupuolisen-sitiivisen kohtaamisen. Myös monimuotoisten perheiden huomioiminen osana varhaiskasvatuksen asiakas kohtaamisia ja osana lasten elämää, on jatkokehittämisen ja huomioimisen arvoista.

Sukupuolisen-sitiivisyys merkitsee herkkyyttä huomioida sukupuolen erilaiset vaikutukset kasvamisessa. Koemme, että tämän kaltainen lähtökohta aiheen tarkastelulle olisi hyvää jatkoa opinnäytetyöllemme ja hyödyllinen LTO-kelpoisuutta haakeville sosionomiopiskelijoille.

11.3 Ammatillinen kasvu

Sosionomin ammatillisuutta ja kasvua opintojen eri vaiheessa peilataan kuuteen osaamiskompetenssiin. Nämä kompetenssit ovat: eettinen osaaminen, asiakastyön osaaminen, palvelujärjestelmäosaaminen, osallistava yhteiskuntaosaaminen, tutkimuksellinen kehittäjäosaaminen sekä johtamisosaaminen. Näiden kompetenssien kautta olemme peilanneet omaa ammatillista kasvuamme, niin koko opintojemme, kuin tämän opinnäytetyöprosessinkin ajan.

Pääsimme oman opinnäytetyömme kautta kehittämään sekä asiakastyön osaamista, osallistavaa yhteiskuntaosaamista että tutkimuksellisesta kehittäjäosaamista. Asiakastyön osaamisen kehittyminen tarkoittaa käytännössä sitä, että on perehtynyt moninaisuuteen jo ennen asiakaskohtaamisia. Tällä tavoin kohtaamisissa vältytään turhilta yllätyksiltä sekä uusilta termeiltä ja voi keskittyä asiakkaaseen kokonaisuutena. Mikäli asiakkaita kohtaa vain omien kokemusten ja oletusten kautta, kohtaamisissa voi jäädä huomaamatta paljon sellaista, joka on kuitenkin asiakkaan elämän kannalta merkityksellistä.

Osallistavaa yhteiskuntaosaamista olemme kehittäneet tuomalla seksuaali- ja sukupuolen moninaisuuden positiivisen kohtaamisen viestiä esiin erilaisissa opintoihin liittyvissä seminaareissa ja harjoitteluissa. Olemme käytännössä havainneet, että kun asioita ottaa itse rohkeasti puheeksi, on muidenkin helpompi kysyä vieraista termeistä ja ilmiöistä lisätietoa.

Tutkimuksellinen kehittäjäosaaminen harjaantui opinnäytetyön lähteitä etsiessä ja opasta laatiessa. Lähteiden rajaaminen ja kriittinen arviointi oli toisinaan haastavaa, sillä opinnäytetyön laajan aihealueen vuoksi myös lähdemateriaalia kertyi runsaasti. Suuri määrä tutkittua tietoa ja kymmenien kirjoittajien ajatuksia saatiin mahtumaan oppaaseen, joka toivottavasti hyödyttää tulevia sosionomiopiskelijoita.

Sosionomin ammatillisuuteen kuuluu oleellisesti tiedon hakeminen ja sen kriittinen tarkasteleminen ja koemmekin, että tämä opinnäytetyö on valmistanut meitä hyvin tuleviin työtehtäviimme sosiaalialan alati muuttuvassa maailmassa.

Olemme huomanneet opinnäytetyöprosessin edetessä, että sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta puhuminen on muodostunut entistä helpomaksi, sillä opinnäytetyötä varten läpikäyty materiaali on tuonut tietämystä asiasta paljon lisää. Aiheen puheeksi ottamisen kynnyks on myös madaltunut huomattavasti, koska teorian tiedon lisääntyessä asioita on helpompi perustella.

Sosionomin tulee kyetä huomioimaan yksilöiden ainutkertaisuus, edistää suvaitsevaisuutta sekä tasa-arvoa ja ehkäistä huono-osaisuutta niin yksilön kuin yhteisönkin näkökulmasta. Opinnäytetyömme tavoitteena on ollut kiinnittää huomiota juuri näihin asioihin ammatillisessa kohtaamisessa. Opinnäytetyönä tuotetun oppaan tavoitteena on saada opiskelijat ajattelemaan ja huomioimaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt kaikissa asiakasryhmissä ja kiinnittämään huomiota hyvinvoinnin edistämiseen avoimella ja hyväksyvällä asiakaskohtaamisella.

Olemme saaneet seminaareissa sekä opinnäytetyötämme ohjaavalta opettajalta paljon rakentavaa palautetta, josta olemme olleet kiitollisia. Palautteiden avulla olemme saaneet rajattua työtämme oikeaan suuntaan sekä saaneet varmuutta prosessin jatkamiseen oikeaan suuntaan. Opinnäytetyöprosessin johdosta olemme havainneet kykenevämmä tarkastelemaan kriittisesti ja reflektiivisesti tuottamaamme tekstiä. Työmme on osoitus siitä, että olemme kehittyneet opintojemme edetessä ja pystymme tuottamaan selkeää, ymmärrettävää ja laadukasta tekstiä.

Opinnäytetyömme edetessä olemme pysähtyneet pohtimaan myös omia ajatuksiamme asiakkaiden kohtaamisesta sekä siitä, kuinka helposti ihminen peilaa muita omien normiensä ja arvojensa kautta. Vaarana on, että ennakkotiedolla asiakkaan taustasta muodostaa tietynlaisen kuvan ja kohtaa hänet ensisijaisesti sitä kautta. Opinnäytetyömme on haastanut meitä muistamaan, että jokainen haluaa tulla kohdatuksi yksilönä eikä ensisijaisesti tiettyyn ryhmään kuuluvana.

Uskomme, että opinnäytetyömme myötä halumme lisätä ihmisten aitoa ja ennakkoluulotonta kohtaamista on lisääntynyt ja kiinnitämme siihen tulevissa työtehtävissämme entistä enemmän huomiota. Opinnäytetyöprosessi on tuonut varmuutta ja tietoa, jotta asian puheeksiottaminen työyhteisössä sekä asiakkaiden

kanssa on helpottunut huomattavasti. Teoriatiedon läpikäyminen sekä kokoaminen on haastanut meitä pohtimaan omaa ajattelutapaamme sekä suhtautumistamme asiakkaisiin. Koemme, että meillä on mahdollisuus muuttaa ihmisten asenteita sekä suhtautumista seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden huomioimiseen asiakastyössä, ottamalla rohkeasti aihe puheeksi sopivissa tilanteissa tulevissa työpaikoissamme.

LÄHTEET

- Aalberg, Veikko & Siimes, Martti 2007. Lapsesta aikuiseksi, nuoren kypsyminen naiseksi tai mieheksi. Helsinki: Nemo
- Aaltonen, Jussi 2012. Turvataitoja nuorille. Opas sukupuolisen häirinnän ja seksuaalisen väkivallan ehkäisyyn. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Akar, Sylvia; Tiilikainen Marja; Lipsanen Laura (toim.) 2009. Katsaus islamilaiseen maailmaan. Naiset, perhe ja seksuaaliterveys. Väestötietosarja 20. Helsinki: Väestöliitto
- Alanko, Katarina 2014. Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Amnesty International. Seksuaalioikeudet. Viitattu 17.12.2014 <https://www.amnesty.fi/tyomme/teemat/seksuaalioikeudet/>
- Apter, Dan; Väisälä, Leena; Kaimola, Kari (toim) 2006. Seksuaalisuus. Jyväskylä: Duodecim
- Bildjuschkin, Katriina & Ruuhilahti, Susanna 2010. Puhutaan seksuaalisuudesta. Ammatillisia kohtaamisia sosiaali- ja hoitotyössä. Helsinki: Kirjapaja
- Cacciatore, Raisa 2006. Lasten ja nuorten seksuaalisuus. Teoksessa Dan Apter, Leena Väisälä & Kari Kaimola (toim.) Seksuaalisuus. Jyväskylä: Gummerus, 205–225.
- Hallenberg, Helena 2008. Seksuaalisuus islamin maissa. Teoksessa Pirkko Brusila (toim.) Seksuaalisuus eri kulttuureissa. Helsinki: Duodecim, 74–97.
- Ilmonen, Tuisku 2006. Seksuaalineuvonta. Teoksessa Dan Apter; Leena, Väisälä; Kari, Kaimola (toim.) Seksuaalisuus. Helsinki: Duodecim, 41–59.
- Ilmonen, Tuisku 2008. Vammaisten ja pitkäaikaissairaiden seksuaaliterveyspalvelut. Teoksessa: Ritamo, Maija (toim.) Seksuaalisuus ammattihenkilöstön koulutuksessa sekä vammaisten ja pitkäaikaissairaiden terveyspalveluissa. Stakesin työpapereita 26/2008. Helsinki: Valopaino Oy

- Irni, Sari & Wickman, Jan 2013. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, vanhene-
minen ja palvelutarpeet. Helsinki: Seta ry.
- Juntunen, Asta; Mattila, Kati; Myöhänen, Arja (toim.) 2004. Tästä tulee tori- Nä-
kökulmia turvalliseen kasvuun. Helsinki: Sininauhaliitto
- Jussila, Raimo. 2006. Mitä tietokirjallisuus on. Teoksessa Raimo, Jussila; Eero,
Ojanen & Taija, Tuominen (toim.) Tieto Kirjaksi. Helsinki: Kansan-
valistusseura. 12–32.
- Juujärvi, Soile; Myyry, Liisa & Pessa, Kaisa 2007. Eettinen herkkyys ammatilli-
sessa toiminnassa. Helsinki: Tammi
- Jämsä, Juha 2008a. Ammatillisia työkaluja moninaisuuden kohtaamiseen. Te-
oksessa Juha Jämsä (toim.) Sateenkaariperheet ja lasten hyvin-
vointi. Helsinki: PS-kustannus. 98–116.
- Jämsä, Juha 2008b. Sateenkaariperheiden kokemuksia palveluista. Teoksessa
Juha Jämsä (toim.). Sateenkaariperheet ja lasten hyvinvointi. Hel-
sinki: PS-kustannus. 86–97.
- Jämsä, Juha 2008c. Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja per-
heiden kanssa työskenteleville. Helsinki: PS-kustannus.
- Järvinen, Annikki; Koivisto, Tapio & Poikela, Esa 2002. Oppiminen työssä ja
työyhteisössä. Helsinki: WSOY
- Järvinen, Ritva; Lankinen, Aila; Taajamo, Tuula; Veistilä, Minna & Virolainen,
Arja 2007. Perheen parhaaksi. Perhetyön arkea. Helsinki: Edita
- Jääskeläinen, Antti 2004. Pakotteet ja vanhuksen itsemääräämisoikeus. Teok-
sessa Harri Kankare & Hanna Lintula (toim.) Vanhuksen äänen
kuuleminen. Helsinki: Tammi, 145–155.
- Kassara, Heidi; Paloposki, Sanna; Holmia, Silja; Murtonen, Irja; Lipponen, Virpi;
Ketola, Marja-Leena, Hietanen, Helvi 2006. Hoitotyön osaaminen.
Helsinki: Sanoma Pro.
- Kehitysvammaisten Tukiliitto ry. Oikeus seksuaalisuuteen. Viitattu 24.11.2014
<http://www.kvtl.fi/fi/ammattisivut/paattyneet-projektit/enemman-otetta-omaan-elamaan/kehitysvammaisuus-ja-seksuaalisuus/oi-keus-seksuaalisuuteen/>
- Koistinen, Paula; Ruuskanen, Susanna & Surakka, Tuula (toim.) 2009. Lasten
ja nuorten hoitotyön käsikirja. Helsinki: Sanoma Pro.

- Kontula, Osmo & Lottes, Ilsa (toim.) 2000. Seksuaaliterveys Suomessa. Helsinki: Tammi
- Korteniemi-Poikela, Erja. & Cacciatore, Raisa 1999. Seksuaalisuuden portaat, opetuspaketti peruskoulun 1.-9. luokille. Opetushallitus
- Lahtinen, Mari 2004. Välittämisen etiikka vanhustyön lähtökohtana. Teoksessa Harri Kankare & Hanna Lintula (toim.) Vanhuksen äänen kuuleminen. Helsinki: Tammi, 50–56.
- Laine, Anne; Ruishalme, Outi; Salervo, Pirjo; Sivén, Tuula & Välimäki, Päivi 2004. Opi ja ohjaa sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: WSOY
- Laki miesten ja naisten tasa-arvosta 1986/609. Viitattu 20.12.2014
[http://www.finlex.fi/fi/laki/ajan-tasa/1986/19860609?search\[type\]=pika&search\[pika\]=laki%20mies%20ja%20naisten%20tasa-arvosta](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajan-tasa/1986/19860609?search[type]=pika&search[pika]=laki%20mies%20ja%20naisten%20tasa-arvosta)
- Laki rekisteröidystä parisuhteesta 2001/950. Viitattu 16.1.2015 <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010950>
- Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 2002/563. Viitattu 16.1.2015
<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2002/20020563>
- Lehtinen, Ismo & Lehtinen, Tiina 2007. Mikä mättää? Murrosiän muutokset kotona ja koulussa. Helsinki: Edita.
- Lehtonen, Jukka 2006. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi. Työministeriön tutkimukset ja selvitykset 8/06. ESR tutkimukset ja selvitykset -sarja. Helsinki: Työministeriö.
- Lehtonen, Jukka 2009. Ei-heteroseksuaaliset nuoret, koulutuksen keskeyttäminen ja heteronormatiivisuus. Kasvatus 5, 465–474.
- Lydén, Hilikka 2007. Vedettiin viinaa ihan homona! Ei-heterot ja sukupuolen monimuotoisuus päihdepalveluissa. Helsinki: A-klinikkasäätiö.
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Vanhempainnetti. Viitattu 14.9.2014
http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tukivinkit/seksuaalisuudesta_puhuminen_nuor/
- Mustola, Kati & Pakkanen, Johanna (toim.) 2007: Sateenkaari-Suomi: seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa. Helsinki: Like.
- Mäkinen, Päivi; Raatikainen, Eija; Rahikka, Anne & Saarnio, Tuula 2009. Ammattina sosionomi. Helsinki: WSOY.

- Nissinen, Leena 2011. Myötäeläminen ja voimavarat. Teoksessa Liisa Tuovinen, Olli Stålström, Jussi Nissinen & Jorma Hentilä (toim.). Saanko Olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus. Helsinki: Gaudeamus, 149–171.
- Palonen-Munnukka, Riitta 2009. Mitä niille rakkaudesta puhuu. Tampere: Mediapinta
- Ruohotie, Pekka 2000. Oppiminen ja ammatillinen kasvu. Helsinki: WSOY
- Ryttyläinen, Katri & Valkama, Sirpa 2010. Seksuaalisuus hoitotyössä. Helsinki: Edita
- Rönkkö, Leena & Rytönen, Timo 2010. Monisäikeinen perhetyö. Helsinki: WSOYpro Oy
- Saarelainen, Ritva; Stengård, Eija & Vuori-Kemilä, Anne 2009. Mielenterveys ja päihdetyö: yhteistyötä ja kumppanuutta. Helsinki: WSOY.
- Seta. Tietoa ja tukea. Seksuaalinen suuntautuminen. Viitattu 30.11.2014. <http://seta.fi/seksuaalinen-suuntautuminen/>
- Solantaus, Tytti 2008. Homoseksuaalisten vanhempien lasten kehitys. Teoksessa Juha, Jämsä (toim.) Sateenkaariperheet ja lasten hyvinvointi. Helsinki: PS-kustannus. 72–86.
- Sosiaalialan ammattikorkeakouluverkosto 2010. Esitys sosionomi (AMK) –tutkinnon kompetensseista. Viitattu 11.1.2015 www.diak.fi/opiskelu/harjoittelu/Documents/Sosiaaliala.pdf
- Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. Ammattieettinen lautakunta 2013. Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. Arki, arvot, elämä, etiikka. Helsinki: Talentia ry.
- Suomen perustuslaki 1999/731. Viitattu 20.12.2014 <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- Talentia ry 2013. Arki, arvot, elämä, etiikka. Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. Helsinki: Talentia
- Terho, Pirjo; Ala-Laurila, Eija-Liisa; Laakso, Juhani; Krogius, Hillevi & Pietikäinen, Matti (toim.) 2002. Kouluterveydenhuolto, Jyväskylä: Gummerus
- Terveysten ja hyvinvoinninlaitos 2014. Edistä, ehkäise, vaikuta –Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma 2014–2020. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy.

- Tilastokeskus 2013. Sateenkaariperheet. Viitattu 17.3.2015. http://www.stat.fi/artikkelit/2013/art_2013-09-23_001.html?s=0
- Trasek ry. Käsitteitä. Viitattu 30.11.2014 <http://trasek.fi/perustietoa/kasitteita/>
- Tuovinen, Liisa; Stålström, Olli; Nissinen, Jussi & Hentilä, Jorma (toim.) 2011 Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus. Helsinki: Gaudeamus
- Törmä, Sinikka; Huotari, Kari; Tuokkola, Kati & Pitkänen, Sari 2014. Ikäihmisten moninaisuus näkyväksi. Selvitys vähemmistöihin kuuluvien ikääntyneiden henkilöiden kokemasta syrjinnästä sosiaali- ja terveyspalveluissa. Sisäministeriön julkaisu 14/2014. 176–196.
- Uimonen, Taina 2003. Taitoa tekijälle, tehoa teksteihin – opas tiedottavaan kirjoittamiseen. Helsinki: Inforviestintä Oy.
- Uimonen, Taina 2005. Asiantuntija kirjoittaa. Teoksessa Matti, Karhu; Liisa, Salo-Lee; Jorma, Sipilä; Mervi, Selänne; Liisa, Söderlund; Taina, Uimonen & Päivi, Yli-Kokko (toim.) Asiantuntija viestii – ajatuksesta vaikutukseen. Helsinki: Inforviestintä Oy. 208–270.
- Wickman, Jan 2011. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt. Teoksessa Anne Leinonen & Jaana Syrjä (toim.) Kosketuksen kaipuu- kypsän iän seksuaalisuus. Helsinki: Väestöliitto, 84–95.
- Vilén, Marika; Vihunen, Riitta, Vartiainen, Jari; Sivén, Tuula & Kurvinen, Auli 2013. Lapsuus – erityinen elämänvaihe. Helsinki: Sanoma Pro.
- Vilka, Hanna 2010. Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen. Jyväskylä: Ps-kustannus.
- Vilka, Hanna; Airaksinen, Tiina 2003. Toiminnallinen opinnäytetyö. Helsinki: Tammi
- Virtanen, Hannu (toim.) 2002. Selko-opas. Tampere: Kehitysvammaliitto
- Väestöliitto. Poikien puhelin. Viitattu 9.2.2015 http://www.vaestoliitto.fi/vaestoliitto/mita_vaestoliitto_tekee/palvelut/puhelinneuvonta/poikien_puhelin/
- Väestöliitto. Seksuaalisuus. Viitattu 10.10.2014 <http://www.vaestoliitto.fi/seksuaalisuus/>
- Väestöliitto. Seksuaalisuus. Viitattu 3.2.2015 <http://www.vaestoliitto.fi/seksuaalisuus/tietoa-seksuaalisuudesta/aikuiset/seksuaalisuus-elamankulussa/ikaantymisen-ja-seksuaalisuus/>

Väestöliitto. Tietoa vanhemmille. Viitattu 10.10.2014 http://www.vaestoliitto.fi/vanhemmuus/tietoa_vanhemmille/murrosikaistenvanhemmat/tietoa/seksuaalisuus_ja_seurustelu/seksuaalisuus/mita_seksuaalisuus_on/nuoren_seksuaalisuus/

Yhdenvertaisuuslaki 2004/21. Viitattu 20.12.2014 [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20040021?search\[type\]=pika&search\[pika\]=yhdenvertaisuuslaki](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20040021?search[type]=pika&search[pika]=yhdenvertaisuuslaki)

Sukupuolen ja seksuaali- suuden moninaisuus sosiaalialan asiakastyössä

DIAKONIA-AMMATTIKORKEAKOULU

Mirkka Huhtala & Ville Valkeamäki

2015

Kuvitus Heidi Weiss

Tätä esitettä saa kopioida mainitsemalla lähteen.

Saat tulostettua tämän oppaan kirjasena valitsemalla kaksipuoleisen tulostuksen ja tulostimen asetuksista: tulosta kirjanen tai print booklet.

Sisältö

Moninaisuudesta ja monimuotoisuudesta	4
Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus	5
Seksuaalisuuden moninaisuus	6
Sukupuolen moninaisuus	6
Sosionomit asiakkaiden kohtaajina	7
Sanallinen ja sanaton viestintä.....	8
Eettisyys ja hyvä kohtaaminen	9
Erilaiset asiakasryhmät	11
Nuoret asiakkaat	11
Nuoren hyvä kohtaaminen.....	12
Perheet asiakkaina	13
Perheiden hyvä kohtaaminen	13
Vammaiset asiakkaat	14
Vammaisten asiakkaiden hyvä kohtaaminen	15
Ikääntyvät asiakkaat.....	16
Ikääntyvien hyvä kohtaaminen	16
Mielenterveys- ja päihdepalvelujen asiakkaat	18
Mielenterveys- ja päihdepalvelujen asiakkaiden hyvä kohtaaminen	19
Asiakkaat monikulttuurisuustyössä	20
Maahanmuuttaja-asiakkaiden kohtaaminen	21
Lopuksi	22
Kirjallisuutta ja lähteitä:	23

Moninaisuudesta ja monimuotoisuudesta

Tämä opas on tuotettu opinnäytetyönä Diakonia-ammattikorkeakoululle. Opas käsittelee sukupuolen- ja seksuaalisuuden moninaisuuden kohtaamista sosionomin työssä. Opas kokoaa eri-ikäisten ja eri elämäntilanteissa olevien asiakasryhmien sukupuolen- ja seksuaalisuuden moninaisuuteen liittyvää tietoa, jotta yhdenvertaisuuden toteutuminen asiakaskohtamisissa olisi mahdollisimman luontevaa ja yksilöllistä.

Yksilöllinen asiakaskohtaminen ei hyödytä ainoastaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä, vaan on perustana kaikelle asiakaskohtamiselle.

Moninaisuus ja monimuotoisuus tekevät sosionomin työstä sekä mielenkiintoisen että haastavan. Sosionomit kohtaavat asiakkaat omien arvojensa ja ennakkoluulojensa kautta. Omien ennakkoluulojen kohtaaminen voi tuntua yllättävältä ja hävettävältäkin. Ammatillista kasvua on myös stereotyyppisten ajatusten tunnistaminen ja niiden työstäminen.

Sosiaalialan ammattilaisten tulee edistää sosiaalista oikeudenmukaisuutta paitsi asiakkaiden kohtaamisissa, myös koko yhteiskunnassa.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvää koulutusta on ollut tarjolla niukasti ja usein näihin vähemmistöihin kuuluvat asiakkaat ovatkin kokeneet jääneensä piiloon palveluissa. Asiakkaalta ei joko ole kysytty oikeita kysymyksiä, tai hänen kertomaansa ei ole ymmärretty.

Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus

Seksuaalisuus sisältää monia asioita ihmisen elämässä ja se on yksi olennainen piirre ihmisenä olemisessa. Seksuaalisuutta koetaan ja voidaan ilmaista eri tavoin, esimerkiksi ajatuksissa, toiveissa, käyttäytymisessä, arvoissa, rooleissa ja ihmissuhteissa.

Sukupuoli on huomattavasti moninaisempi asia kuin usein ajatellaan. Kokemus omasta sukupuolesta on jokaiselle ihmiselle yksilöllinen.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuulumisen rajat ovat epäselviä, eikä yksiselitteisiä määrittelykriteerejä ole käytettävissä. On tärkeää kuunnella asiakkaan omaa määrittelyä sukupuolensa ja seksuaalisuutensa suhteen. Se, että asiakas kuuluu esimerkiksi sukupuolivähemmistöön, ei automaattisesti tarkoita, että hän kuuluu myös seksuaalivähemmistöön.

Seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli ovat eri asioita ja ne voivat elämän varrella muuttua.

Kunnioita asiakasta sellaisena kuin hän itse kokee itsensä. Älä luokittele tai nimeä asiakasta omien oletustesi perusteella.

Seksuaalisuuden moninaisuus

Seksuaalisella suuntautumisella tarkoitetaan jokaisen yksilöllistä kiinnostuksen kohdetta. Kiinnostuksen kohde on se kehen ihastutaan tai rakastutaan, ja minkälaisista asioista saadaan seksuaalista mielihyvää. Seksuaalinen identiteetti voi muuttua elämän aikana, eikä etukäteen voi tietää tai päättää, kehen tuntee kiinnostusta.

Seksuaalinen suuntautuminen ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita, että ihminen käyttäytyy sen mukaisesti. Tutkimuksissa ja mediassa käytetään usein kolmiosaista luokittelua: heteroseksuaaliset ihmiset, homoseksuaalit ja biseksuaalit. Ihmisellä voi olla haaveita seksuaalisesta kanssakäymisestä samaa sukupuolta olevan kanssa, vaikka hän määritteli itsensä heteroseksuaaliksi.

Sukupuolen moninaisuus

Sukupuolen moninaisuuteen liittyviä käsitteitä on paljon ja terminologia muuttuu usein. Sukupuolen moninaisuus -termillä pyritään korostamaan sitä, että on olemassa muitakin kuin selkeästi miehiksi tai naisiksi luokiteltavia henkilöitä. Sukupuolivähemmistöillä kuvataan niitä henkilöitä, joiden sukupuoli tai siihen liittyvä ilmaisu ei joltain osin vastaa normatiivisia käsityksiä sukupuolesta.

Sukupuolivähemmistöön kuuluva ei välttämättä koe tarvetta korjata sukupuoltaan kirurgisesti. Asiakkaan on hyvä antaa itse määrittellä oma sukupuolensa, tai antaa olla määrittelemättä sitä. Osa ihmisistä haluaa ilmentää toista sukupuolta itsestään hetkittäisesti, esimerkiksi pukeutumisella (transvestiitti), ja osa kokee syntyneensä väärään sukupuoleen ja voi tarvita siihen korjaushoitoa (transsukupuolinen). Ihminen voi myös kokea olevansa sukupuolten väliltä, sukupuoleton tai muunsukupuolinen (transgender) tai hänellä voi fyysisesti olla molempien sukupuolten ominaisuuksia (intersukupuolisuus).

Sosionomit asiakkaiden kohtaajina

Sosionomit kohtaavat tilanteita, joissa seksuaalisuus ja sukupuoli tulisi huomioida osana asiakkaan kokonaistilannetta. Näitä tilanteita ovat esimerkiksi kun asiakas on kokenut seksuaalista väkivaltaa, on päihteiden ongelmakäyttäjä tai on ongelmakäytön lopettamiseen pyrkivässä hoidossa, mielenterveyskuntoutuja, vammautunut tai kun asiakas on sosiaalityön, perhetyön tai nuorisotoimen asiakas.

Seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolen määrittely ei ole olennaisesti tärkeää kaikissa sosiaalialan asiakastilanteissa. Mikäli asiakkaan palveluntarve ei liity olennaisesti seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoleen, on asian korostaminen tarpeetonta.

Usein sosiaalialalla asiakkaan oletetaan olevan heteroseksuaali ja elävän, tai haaveilevan elämästä, vastakkaista sukupuolta olevan henkilön kanssa. Asiakkaat saattavat myös joskus tuntua epäseksuaalisilta, kuten esimerkiksi vammaiset, lapset ja vakavasti sairastuneet.

Sosionomin ammatillisuuteen kuuluu huomioida asiakkaat omana itsenään, eikä seksuaalisuuden- ja sukupuolen moninaisuuden huomioiminen poikkea tässä muusta asiakkaan yksilöllisestä kohtaamisesta. Sosionomin tulee nähdä myös ne työpaikkojen epäkohdat, jotka on tehty hetero-olettamuksen mukaisesti. Näitä epäkohtia voivat olla lomakkeet, joissa ei mainita kaikkia eri parisuhdemuotoja, tai esimerkiksi asiakkaan luokittelu pelkän fyysisen sukupuolen mukaisesti.

Sanallinen ja sanaton viestintä

Asiakkaan kohtaamisessa tärkeää ovat sekä sanallinen että sanaton viestintä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden kanssa se on erityisen tärkeää, sillä kieli on usein luonteeltaan sukupuolitunutta ja väärin asetetuilla kysymyksillä voidaan tuoda asiakkaalle esiin omia oletuksia ja asenteita.

Lähes kaikki asiakkaat pystyvät vastaamaan kysymykseen ”onko sinulla puolisoa?”, mutta jos esimerkiksi miespuoliselta asiakkaalta kysyy ”onko sinulla vaimoa?”, tulee kysymykseen mukaan oletus asiakkaan heteroseksuaalisuudesta. Tämä saattaa tuntua hämmentävältä sellaisesta asiakkaasta, joka ei halua tuoda kyseisessä tilanteessa seksuaalista suuntautumistaan esiin. Mikäli on itse epävarma siitä, mitä termejä tulisi käyttää, helpointa on käyttää samoja termejä kuin asiakas itse tai kysyä suoraan mitä asiakas toivoisi käytettävän.

Sukupuolineutraali ja sensitiivinen kieli on kaikkien asiakkaiden etu, sillä se antaa jokaiselle mahdollisuuden kertoa omilla termeillä itsestään ja suhteestaan muihin.

Ennakkoluulojaan herkästi esiintuova työntekijä saattaa ajatella, ettei hänen omissa asiakkaissaan ole ketään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia, mutta todellisuudessa hän on saattanut omalla käytöksellään tai viestinnällään estää näiden asioiden ilmitulon asiakaskohtaamisissa. Elekieli, puheensävy ja äänenpainot viestivät usein sellaisista asenteista, joita ei ole edes itselle helppo myöntää sanallisesti.

Eettisyys ja hyvä kohtaaminen

Tulkintamme toisista ihmisistä ja heidän toiminnastaan on aina omaan maailmankuvaamme ja arvioihimme perustuvaa. Omien asenteiden ja ennakkoluulojen tiedostaminen on ensiarvoisen tärkeää. Ammattieettinen toiminta perustuu asiakkaan edun huomiointiin, sekä puolueettomaan kohteluun. Ammatillisissa tilanteissa ei ole mahdollista valita asiakkaita tai tilanteita sen mukaan, mitkä tuntuvat itsestä helpoimmilta tai miellyttävimmiltä.

Eettinen toiminta mielletään usein niin, että oikealta tuntuva toiminta on hyvää. Tunteet eivät yksinomaan voi kuitenkaan olla etiikan pohjana, koska ne saattavat olla harhaanjohtavia. Myöskään yleisesti hyväksytty toiminta ei riitä etiikan pohjaksi.

Jokainen haluaa tulla kohdatuksi yksilönä, omana itsenään, eikä ensisijaisesti vähemmistöön kuuluvana.

Asiakas tulee kohdata omista lähtökohdistaan. Aito kiinnostus asiakkaasta hänen omassa elämäkokonaisuudessaan, avoin ja huomaavainen kohtelu, sekä kuunteleminen ovat avainasemassa, jotta asiakas tulee kohdatuksi yksilöllisesti.

Kyky heittäytyä kohtaamiseen ilman ennakko-oletuksia asiakkaan sukupuolesta tai seksuaalisesta suuntautumisesta vaatii sosiaalialan ammattilaista olemaan sinut itsensä ja oman seksuaalisuutensa kanssa. Oma vaivautuneisuus heijastuu myös asiakaskoh- taamisten sujuvuuteen. On myös asioita ja tilanteita, joita ei tule eikä tarvitse hyväksyä, kuten esimerkiksi seksuaalinen väkivalta tai vastuuttomuus.

Erilaiset asiakasryh- mät

Seuraavat kappaleet käsittelevät sosionomien kohtaamia asiakasryhmiä niiden erityispiirteiden ja haasteiden kautta. Vaikka asiakkuudet on jaettu useaan eri ryhmään, niin todellisuudessa asiakkaat voivat kuulua useampaan kuin yhteen selkeään asiakastyypiin.

Nuoret asiakkaat

Nuoruus on monenlaisen kehittymisen ja hämmennyksen aikaa. Nuorena on hyvin tavallista, että mielenkiinto kohdistuu monenlaisiin asioihin ja usein nuoret ihastuvat ja kiihottuvat seksuaalisesti saman sukupuolen edustajista siksi, että he kokevat sen turvalliseksi. Nuori pohtii muutenkin omaa seksuaalista suuntautuneisuuttaan. Nuoruusiässä tehdyt kokeilut tai koetut fantasiat eivät kerro kenenkään seksuaalisesta suuntautumisesta tulevaisuudessa.

Nuoruus ja murrosikä ovat sekä henkisen että fyysisen kasvun aikaa. Jokaisella yksilöllä muutokset kehossa tapahtuvat omaan tahtiinsa. Tarve olla, ja näyttää samalta kuin ikätoverit, on valtava. Pohdinta omasta normaaliudesta ja hyväksytyksi tulemisesta voi aiheuttaa nuorelle ahdistusta. Seksuaalisuuteen liittyvät kysymykset voivat tuntua nuoresta ujoituttavilta ja nuoren on tästä syystä usein vaikeaa tukeutua aikuisen apuun.

Tutkimusten mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvilla nuorilla on tavallista enemmän mielenterveysongelmia. Vähemmistöön kuuluvilla nuorilla on usein suuremmat paineet luoda positiivista kuvaa itsestään, sillä he saattavat pelätä erottuvansa liikaa muista ikätovereista.

Nuoren hyvä kohtaaminen

Jokainen nuori on erilainen, joten aikuisen pitää löytää oikea tapa puhua seksuaalisuudesta ja siihen liittyvistä asioista. Aikuisen ei tarvitse olla kaikkietävä ja puhumisen tueksi löytyy monia kirjoja ja muuta materiaalia. Asiat tulee perustella hyvin ja myös nuoren omaa vastuuta on hyvä korostaa. Keskustelun tulisi olla avoin ja myönteinen sekä kannustava, vaikka seksistä ja seksuaalisuudesta puhuminen ei nuoren kanssa ole välttämättä aikuisellekaan helppoa. Joskus nuoren voi olla helpompi puhua seksuaalisuudesta jonkun perheen ulkopuolisen aikuisen kanssa.

Tärkeintä on opettaa nuorelle, että hänellä on oikeus kieltäytyä kaikesta seksuaalisuuteen liittyvästä milloin tahansa. Jokaisella on oikeus edetä omaan tahtiinsa omassa seksuaalisuudessaan ja sen kehityksessä. Positiivisen ja kannustavan sukupuoliroolin näkeminen auttaa nuorta kasvamaan itsensä hyväksyväksi, tasapainoiseksi ja ainutlaatuiseksi aikuiseksi.

Perheet asiakkaina

Perhe on ollut kautta aikain yhteiskunnassa yhteinen asia, eräänlainen yhteisöllinen verkosto. Nykyajan perhe-elämään yhteiskunnan vaikutus kuvastuu perheen tukemisessa ja ohjailussa. Perheen hyvinvoinnista huolehtiminen koetaan ensisijaisen tärkeäksi. Yhteiskunta ei kuitenkaan ole perhemallien muutosten myötä pysynyt vahvana rinnalla kulkijana, eivätkä sen tarjoamat palvelut vastaa kaikkien perheiden tarpeita. Palveluissa rakenteet ovat pitkälti keskittyneet huomioimaan asiakkaiden tarpeet heteroperheiden mukaan.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden lapsiperheitä kuvataan sateenkaariperhe -käsitteellä. Kaikki sateenkaariperhemääritelmään kuuluvat perheet eivät kuitenkaan miellä itseään sellaiseksi tai eivät halua käyttää tuota määritelmää perheestään. Sateenkaariperhettä, kuten kaikkia muitakin perheitä suunnitellaan tietoisesti ja vanhemmiksi tullaan useimmiten vasta pitkäkestoisessa parisuhteessa.

Sateenkaariperheeseen kuuluvan saattaa olla vaikeaa luottaa ammattilaisiin, sillä he edustavat edelleen tietyllä tapaa syrjivää yhteiskuntaa. Esimerkiksi lain puitteissa sateenkaariperheeseen kuuluvat eivät ole olleet tasa-arvoisessa asemassa heteropareihin nähden.

Perheiden hyvä kohtaaminen

Perheen kohtaamisessa on tärkeää, että asiakassuhde perustuu luottamukseen ja yhteisymmärrykseen. Aktiivinen kuuntelu ja avointen kysymysten esittäminen on yksi hyvä keino välttää turhien ennako-oletusten tekemistä. On tärkeää, että sosiaalialan ammattilaisella on tietoa ja halua ymmärtää erilaisia perhemuotoja.

Vammaiset asiakkaat

Vammautuminen ja vammaisuus voivat vaikuttaa ihmisen seksuaalisuuteen monin eri tavoin. Yhä edelleen saatetaan olettaa, ettei vammaisilla ihmisillä ole seksuaalisia tarpeita, eikä heitä välttämättä nähdä seksuaalisina yksilöinä. Vaikeakaan fyysinen vamma ei kuitenkaan estä seksuaalisuuden kokemista ja on myöskin harvoin esteenä seksuaalisuuden toteuttamiselle ja siitä nauttimiselle.

Kehitysvammainen saatetaan mieltää usein lapsen tasoiseksi älyllisestä vammasta johtuen, vaikka hän olisi fyysisesti aikuinen ja hänellä olisi aikuisen seksuaaliset tarpeet. Seksuaalisuuden esille tuominen ja sen ilmentäminen vaihtelevat paljon kehitysvamman asteesta riippuen.

Jokaisella ihmisellä on oikeus korostaa, tai olla korostamatta, sukupuoliisuuttaan haluamallaan tavalla. Sen ilmaisu on tärkeää jokaiselle, tuntevat he sitten olevansa oikean sukupuolen kehossa, tai eivät. Tästä huolimatta vammaisia henkilöitä saatetaan kohdella sukupuolettomina ihmisinä, ja tällöin jätetään huomioimatta heidän halunsa toteuttaa sukupuoliisuuttaan esimerkiksi pukeutumisen keinoin.

Yleensä ihmiset päättävät itse miten he haluavat pukeutua tai ehottaa itseään. Vammaisten kohdalla saatetaan ajatella, että he eivät ole kiinnostuneita sellaisista asioista tai mikäli he tarvitsevat apua esimerkiksi pukeutumisessa, valitsee avustaja heille vaatteet mielipidettä kysymättä.

Seksuaalisuuden ilmaiseminen ja siitä nauttiminen ei ole vammaiselle ihmiselle pelkkää haastetta täynnä oleva asia, vaan yhtäläillä elämyksien ja ilon lähde.

Vammaisten asiakkaiden hyvä kohtaaminen

Vamman laadusta huolimatta jokainen tulee kohdata yksilönä ja huomioida, että kaikilla on samat tarpeet, vaikkei niitä pystyisi ilmaisemaan tai toteuttamaan. Tärkeää on, että vammaisen henkilön oma ääni ja tahto tulevat kuulluksi, eikä oleteta hänen olevan kykenemätön päättämään omista asioistaan.

Kehitysvammaisen asiakkaan kohdalla on tärkeää räätälöidä keinot asioista keskustelemiseen juuri kyseisen henkilön tarpeiden mukaan. Kehitysvammaisen asiakkaan kohdalla on myös tarpeellista huomioida se, että he ovat seksuaalisesti haavoittuvammassa asemassa ja alttiimpia hyväksikäytölle.

Vamman laadusta riippuen, uskominen omaan viehätysvoimaan saattaa olla vaikeaa ja mahdolliset aiemmat pettymykset ja tunteet omasta kelpaamattomuudesta voivat olla esteenä vammaisen seksuaalisuuden ilmaisulle. Kannustava ja hyväksyvä kohtaaminen on ensiarvoisen tärkeää, jottei sosiaalialan ammattilainen lisää vammaisen asiakkaan tunnetta siitä, ettei seksuaalisuus kuulu hänen elämäänsä.

Ikääntyvät asiakkaat

Vanhusten kohdalla seksuaaliseen käyttäytymiseen vaikuttaa ympäristön antamat mahdollisuudet. Edelleen elää harha seksuaalisuuden häviämisestä iän myötä ja vanhusten seksuaalihistoriaa ja käyttäytymistä leimaavat erilaiset uskonnolliset normit, tabut ja myytit, sekä tiedon puute.

Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus on asia, joka koskettaa kaiken ikäisiä ihmisiä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä on aina ollut yhteiskunnassamme, ja koska aiemmin näistä aiheista puhuminen ei ollut sallittua, niin vanhemman väestön kohdalla omista tarpeista vaikeneminen on ollut yleinen tapa käsitellä asiaa.

Parisuhteen laatu tai oma seksuaalinen suuntautuminen saataan salata, koska tällä hetkellä ikääntyvien henkilöiden nuoruudessa esimerkiksi homoseksuaalisuus on ollut rikos tai sairaudeksi luokiteltavaa.

Ikääntyvien hyvä kohtaaminen

Ikääntymiseen liittyy usein pelko siitä, että joutuu toisista riippuvaiseksi pärjäämisensä suhteen. Työskenneltäessä ikääntyvien asiakkaiden kanssa, on tärkeää kohdella heitä kuin muitakin ikäryhmiä. Avoimuus, huomaavaisuus, kuunteleminen ja aito kiinnostus asiakkaasta hänen omassa elämäkokemuksessaan kuuluvat myös ikääntyvien kohtaamiseen. Kiinnostus asiakkaasta vaatii alan ammattilaiselta omien ennakkoluulojen hälventämistä ja asennoitumista aidosti asiakkaan tilanteeseen.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvan asiakkaan mielestä on tärkeää, että hänet kohdataan asiantuntevasti ja avoimesti kaikissa vanhuspalveluihin liittyvissä tilanteissa. Vaikka

asiakassuhteessa kohtaavatkin ammattilaisen havainnot ja asiakkaan sisäiset kokemukset, niin on hyvä muistaa, että havaintojen perusteella ei voi ketään asiakasta laittaa mihinkään lokeroon.

Moninaisuuden kunnioittaminen ei näy pelkästään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien vanhusten elämässä, vaan yksilöt huomioon ottava kohtelu on kaikkien vanhusten etu.

Sukupuolisuus ei ole vain seksuaalisuutta, vaan oman itsensä ilmaisua, joka ei lopu ihmisen ikääntyessä, eikä myöskään siinä vaiheessa, kun ihminen ei itse pysty huolehtimaan itsestään.

Mielenterveys- ja päihdepalvelujen asiakkaat

Päihdeongelmat ovat mahdollisesti hieman yleisempiä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla, kuin muulla väestöllä. Vähemmistöjen kohtaamispaikat ovat usein alkoholikeskeisiä, eikä vähemmistöön kuuluvalla useinkaan ole perhettä, joka vaatisi paljon vapaa-ajalla. Oman erilaisuuden tuntemiseen liittyviä paineita saatetaan purkaa alkoholinkäytöllä.

Myös mielenterveyden ongelmat ja itsetuhoisuus ovat yleisempiä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvilla. Mielenterveysongelmat eivät aina liity seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoleen liittyviin kokemuksiin, mutta päihteiden käyttöön mielenterveysongelmien voidaan olettaa vaikuttavan samoin kuin muillakin asiakkailla. Monet seksuaali- sukupuolivähemmistöihin liittyvistä määrittelyistä ovat kuuluneet vielä lähimenneisyydessä lääketieteellisiin häiriödiagnooseihin. Esimerkiksi transvestisuus poistui tautiluokituksesta vasta vuonna 2011. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat saattavat edelleen pelätä, että heidän mielenterveysongelmansa liitetään automaattisesti seksuaalisuuteen tai sukupuoleen, ja että näin ollen muut elämänosat jäävät vähemmälle huomiolle.

Ympäristön aiheuttamat odotukset ja paineet saattavat olla osatekijänä mielenterveys- ja päihdeongelmien synnyssä. Yhteisön syrjintä, tai tunne syrjinnästä, aiheuttavat yhä tänäkin päivänä muutoliikettä pieniltä paikkakunnilta isompiin kaupunkeihin. Muutto vieraalle paikkakunnalle saattaa aiheuttaa olemassa olevien verkostojen heikentymistä. Uusia ystäviä saatetaan etsiä homomyönteisistä ravintoloista ja sitä kautta päihteiden käyttö voi lisääntyä.

Mielenterveys- ja päihdepalvelujen asiakkaiden hyvä kohtaaminen

Asiakkaan asemaan eläytyminen on asia, jota pidetään kaiken eettisyyden perustana. Sosiaalialan ammattilaisen on hyvä ainakin joskus tarkastella omaa toimintaansa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkökulmasta. Voi pohtia, kokeeko esimerkiksi homoseksuaalin asiakkaan kohtaamisen jotenkin erilaisella kuin muiden asiakkaiden.

Omista ennakkoluuloista voi keskustella työyhteisössä ja pohtia näkykö vähemmistöjen syrjintä omalla työpaikalla.

Päihde- ja mielenterveystyöhön liittyy aina valtaa ja vastuuta. Asiakkaat eivät usein pysty puolustamaan omia oikeuksiaan. Asiakkaalla tulee kuitenkin olla aina aktiivinen rooli kohtaamisissa ja hänen itsemääräämisoikeuttaan on pidettävä ensisijaisena.

Työntekijän vallankäyttö voi tähdätä asiakkaan edun mukaisten muutosten saavuttamiseen ja itsemääräämisoikeuden vahvistamiseen, tai se voi näkyä negatiivisena asiakkaan holhoamisena, tai asiakkaan joidenkin tarpeiden ja viestien sivuuttamisena. Tällaisia viestejä voivat olla asiakkaan parisuhteisiin, seksuaalisuuteen tai sukupuolen kokemaan liittyvät asiat, joiden ei ehkä nähdä aina

liittyvän asiakkaan muihin ongelmiin. Sosiaalialalla työskentelevän on hyvä pohtia omia ennakkokäsityksiään jo ennen asiakas-kohtaamisia, etteivät ennakkokäsitykset vaaranna kohtaamisten tuloksia.

Asiakkaat monikulttuurisuustyössä

Maahanmuuttajilla on usein paljon suomalaisesta kulttuurista poikkeavia seksuaalisuuteen liittyviä kulttuuris-uskonnollisia arvoja. Seksuaalisuuteen liittyvät asenteet opitaan lapsuudesta alkaen ympärillä vallitsevan uskonnon ja kulttuurin mukaisesti. Suomi on muuttunut nopeasti monikulttuuriseksi maaksi ja on tärkeää huomioida että, vaikka sosiaaliohjauksessa tulee kunnioittaa erilaisia tapoja ja asenteita, on seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta puhuttaessa kunnioitettava Suomen lakia ja pyrkimyksiä tasa-arvon toteutumiseen.

Osa maahanmuuttajista tulee maista, joissa seksuaalisuudesta keskustellaan avoimesti ja asenteet ovat vapaammat kuin Suomessa. Yksilölliset erot asenteissa ovat myös suuria riippumatta siitä, millaisesta kulttuurista ihmiset ovat kotoisin. Asiakkaan asenteita ei tule etukäteen olettaa, vaan niistä voi kysyä asiakkaalta suoraan.

Kielivaikeudet, vuorovaikutuksen ongelmat ja tiedon puute voivat estää maahanmuuttajia puhumasta omista tarpeistaan ammattilaisille ja hakeutumasta seksuaaliterveyspalveluihin. Esimerkiksi asiakkaan käyttämä tulkki voi olla saman yhteisön jäsen kuin asiakas itse, eikä asiakas tällöin välttämättä leimaantumisen pelossa halua puhua seksuaalisuuteen liittyvistä asioistaan.

Maahanmuuttaja-asiakkaiden kohtaaminen

Suomalaisessa kulttuurissa arvostetaan suoraan asiaan menemistä ja väljyyttä sosiaalisissa suhteissa. Monissa muissa kulttuureissa on totuttu siihen, että asiakastilanteissa on mukana tuttuutta ja ennen varsinaista asian hoitamista keskustellaan kevyesti kuulumisista ja yhteisistä tuttavista. Sanattomalla viestinnällä on kulttuurien kohdatessa suuri merkitys. Suomalainen vähäeleisyys ja hiljaisuus voidaan kokea esimerkiksi kiinnostuksen puutteena. Väärintulkintoja tapahtuu helposti puolin ja toisin.

Maahanmuuttajien kohtaamisissa on huomioitava, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluva maahanmuuttaja ei välttämättä saa tukea omasta lähipiiristään tai yhteisöstään ja tällöin ammattilaisen rooli korostuu.

Leimautumisen pelko voi olla suuri ja yhtä aikaa useampaan vähemmistöön kuuluva ihminen voi tuntea hyvinkin suurta erilaisuutta. Ammattilaisen on näissä tilanteissa hyvä osata korostaa ihmisen yksilöllisyyttä ja kertoa, että erilaisuus ei ole huonoutta, vaan rikkaus. Vertaistukiryhmän löytäminen voi auttaa tällaista asiakasta keskustelemaan tilanteesta.

Lopuksi

Yhteiskunta on muuttunut nopeasti 2000-luvulla. Vaikka suvaitsevaisuus seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä kohtaan on lisääntynyt, ovat yksilölliset ja alueelliset erot yhä suuria. Ammattilaisia tarvitaan tukemaan varsinkin niitä henkilöitä, jotka eivät pysty tai halua puhua omassa lähipiirissään avoimesti seksuaalisuudestaan tai sukupuoleen liittyvistä kysymyksistä. Näitä ovat usein vanhukset, nuoret ja monet maahanmuuttajatkin.

Ammattilaisilla tulee olla halu ymmärtää erilaisuutta ja halun lisäksi tarvitaan tietoa erilaisista ilmiöistä, joihin ei välttämättä ole edes pitkän elämäkokemuksen kautta törmännyt. Ihmissyyteen mahtuu monenlaisia ilmiöitä, jotka voivat tuntua itsestä vierailta ja monesti tiedon lisääminen vähentää näihin ilmiöihin liittyviä ennakkoluuloja tai pelkoja.

Sosiaalialan ammattilaiset voivat asiallisella tiedolla ja positiivisella asenteella antaa luvan asiakkaille olla omina itsenään kaikissa asiakas-kohtaamisissa. Luvan antamista tarvitaan myös tilanteissa, joissa asiakas kokee olevansa poikkeava, erilainen, tai pelkää tulevansa syrjityksi. Sosionomin ammatillisuuteen kuuluu erilaisuuden ymmärtäminen, eikä seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus ole tässä asiassa poikkeus.

Kirjallisuutta ja lähteitä:

Yleistä tietoa seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta:

www.seta.fi

www.transtukipiste.fi

www.normit.fi

www.sateenkaariperheet.fi

www.vaestoliitto.fi

Lisätietoa nuorten kohtaamisesta:

Apter Dan, Väisälä Leena & Kaimola Kari (toim.): Seksuaalisuus 2006

Alanko Katariina: Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa 2014

Lisätietoa perheiden kohtaamisesta:

Jämsä Juha: Sateenkaariperheet ja lasten hyvinvointi 2008

Rönkkö, Leenä & Rytkönen, Timo: Monisäikeinen perhetyö 2010

Lisätietoja vammaisten kohtaamisesta:

Kontula Osmo & Lottes Ilsa (toimi.): Seksuaaliterveys Suomessa 2000

Kehitysvammaisten tukiliitto ry: www.kvtl.fi

Lisätietoa ikääntyvien kohtaamisesta:

www.seta.fi/yhdenvertainen-vanhuus/

Irni Sari & Wickman Jan: Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, vanhemminen ja palvelutarpeet 2013

Lisätietoa mielenterveys- ja päihdepalvelujen asiakkaiden kohtaamisesta:

Lydén Hilkka: Vedettiin viinaa ihan homona, ei-heterot ja sukupuolen monimuotoisuus päihdepalveluissa 2007

Lisätietoa maahanmuuttajien kohtaamisesta:

Brusila Pirkko: Seksuaalisuus eri kulttuureissa 2008